

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

04.01 – МКР. 1613 “С” 2024.09.19. 006. ПЗ

КОСТРОМІНА ВАЛЕРІЯ ВАЛЕРІЙОВИЧА

2024 р.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ННІ неперервної освіти і туризму

УДК 352.07:330.3

ПОГОДЖЕНО
Директор
ННІ неперервної освіти і туризму

Іван ГРИЦЕНКО

_____ (підпис)

« ____ » _____ 2024 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
В. о. завідувача кафедри публічного
управління, менеджменту інноваційної
діяльності та дорадництва
Сергій ПРИЛІПКО

_____ (підпис)

« ____ » _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Інструменти реалізації сталого розвитку територіальної громади»

Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

Освітня програма «Публічне управління та адміністрування»

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

д.держ.упр., доцент

_____ **Оксана ЄВСЮКОВА**

Керівник магістерської

кваліфікаційної роботи

д.держ.упр., доцент

_____ **Сергій ПРИЛІПКО**

Виконав

_____ **Валерій КОСТРОМІН**

КИЇВ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ННІ неперервної освіти і туризму

ЗАТВЕРДЖУЮ

**В.о. завідувача кафедри публічного управління,
менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва
д.держ.упр., доцент _____ Сергій ПРИЛПКО**
« _____ » _____ 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ
Костроміну Валерію Валерійовичу**

Спеціальність **281 «Публічне управління та адміністрування»**
(шифр і назва)

Освітня програма «Публічне управління та адміністрування»

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: «Інструменти реалізації сталого розвитку територіальної громади»

затверджена наказом ректора НУБіП України від 19.09.2024 р. №1613 «С»
Термін подання завершеної роботи на кафедрі 2024.11.15

Вихідні дані магістерської кваліфікаційної роботи: наукові праці вчених, нормативно-правові акти, офіційні дані органів публічної влади, інформація з відкритих джерел тощо.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток».
2. Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку в Україні.
3. Аналіз стратегій сталого розвитку міських територіальних громад України.
4. Європейські практики реалізації політики сталого розвитку територій.
5. Інструменти реалізації соціально-гуманітарної політики у досягненні сталого розвитку територій.
6. Інструменти реалізації екологічної політики та природокористування як складової сталого розвитку.

Дата видачі завдання « _____ » _____ 2024 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Сергій ПРИЛПКО

Завдання прийняв до виконання _____ Валерій КОСТРОМІН

РЕФЕРАТ

Костромін В. В. Інструменти реалізації сталого розвитку територіальної громади : магістер. кваліф. робота : спец. 281 «Публічне правління та адміністрування» / Валерій Валерійович Костромін ; НУБіП України; каф. публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва; керівник С.М. Приліпко, д.держ.упр., доц. Київ, 2024. 83 с.

Анотація. У магістерській кваліфікаційній роботі розкрито теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток». Визначено нормативно-правове забезпечення сталого розвитку в Україні. Проаналізовано стратегії сталого розвитку міських територіальних громад України (на прикладі міст Білої Церкви, Бурштину й Олександрії). З'ясовано європейські практики реалізації політики сталого розвитку територій. Встановлено проблеми реалізації політики сталого розвитку на місцевому рівні. Запропоновано інструменти реалізації соціально-гуманітарної та екологічної політики й природокористування у досягненні сталого розвитку територій.

Ключові слова: сталий розвиток, публічне управління, нормативно-правове забезпечення, інструменти реалізації сталого розвитку, територіальні громади, соціально-гуманітарна політика, екологічна політика та природокористування.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ	8
1.1. Теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток»	8
1.2. Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку в Україні	17
Висновки до розділу 1	25
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ	27
2.1. Аналіз стратегій сталого розвитку міських територіальних громад України	27
2.2. Європейські практики реалізації політики сталого розвитку територій..	40
Висновки до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ...	54
3.1. Інструменти реалізації соціально-гуманітарної політики у досягненні сталого розвитку територій.....	54
3.2. Інструменти реалізації екологічної політики та природокористування як складової сталого розвитку	62
Висновки до розділу 3	68
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема забезпечення сталого розвитку багато років знаходиться в центрі уваги науковців і практиків, однак через її складність, багатоаспектність і високий ступінь впливу на розвиток суспільства багато питань залишаються відкритими та потребують подальших досліджень. Сталий розвиток сьогодні є актуальним питанням для всіх країн світу, вирішення якого потребує залучення громадськості, створення діалогових майданчиків за різними галузями економіки та сферами соціальних відносин. Він є комплексною інтегрованою системою управлінських (економічних, соціальних і природоохоронних) ініціатив, які формують суспільні відносини на основі довіри, партнерства, солідарності, консенсусу й етичних цінностей. Оскільки складається з економічної, соціальної та екологічної компонент, то передбачає дотримання балансу між використанням природних ресурсів, їх відновленням і збереженням біорізноманіття та наданням рівного вільного доступу до публічних послуг тощо.

Зауважимо, що соціальна справедливість і рівність є важливими для забезпечення участі всіх верств населення у процесах прийняття управлінських рішень. Крім того, важливими є культурні аспекти, а саме: збереження культурної спадщини, підтримка місцевих традицій і звичаїв, розвиток громадських ініціатив, що сприяє соціальній згуртованості та покращенню якості життя. Подолання таких викликів, як зміна клімату, екологічні катастрофи, збройні конфлікти, соціальні нерівності потребують спільних зусиль з боку органів публічної влади, громадськості та бізнесу. Лише прикладаючи зусиль на всіх рівнях публічного управління можна досягти збалансованого розвитку, за якого можливим є задоволення потреб сучасного суспільства, не завдаючи шкоди майбутнім поколінням.

Окремі питання використання інструментів реалізації сталого розвитку територіальних громад розглядали такі науковці та практики, як: З. Бурик, Н. Васильєва, О. Васильєва, Л. Горбач, А. Крамаренко, Л. Кривенко,

Н. Мацелюх, Ш. Омаров, Т. Порудєєва, Т. Поснова, С. Приліпко, Л. Сергієнко, С. Стапчук, В. Стрільчук, В. Трофімова, В. Хаустова та інші.

Мета дослідження полягає у визначенні теоретичних засад, нормативно-правових основ і наданні практичних рекомендацій щодо використання інструментів реалізації сталого розвитку територіальної громади. Для досягнення мети визначені наступні *завдання*:

- розкрити теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток»;
- визначити нормативно-правове забезпечення сталого розвитку в Україні;
- проаналізувати стратегії сталого розвитку міських територіальних громад (на прикладі міст Білої Церкви, Бурштина та Олександрії);
- з’ясувати європейські практики реалізації політики сталого розвитку територій;
- встановити проблеми реалізації політики сталого розвитку на місцевому рівні;
- запропонувати інструменти реалізації соціально-гуманітарної та екологічної політики й природокористування у досягненні сталого розвитку територій.

Об’єкт дослідження – процес забезпечення сталого розвитку територій.

Предмет дослідження – інструменти реалізації сталого розвитку територіальної громади

Методи дослідження. У магістерській кваліфікаційній роботі застосовано такі наукові методи, як: аналізу і синтезу, індукції та дедукції для викладення теоретичних основ і нормативно-правового забезпечення сталого розвитку в Україні; порівняльного аналізу для зіставлення даних стратегій сталого розвитку територіальних громад; системного підходу для комплексного дослідження процесів реалізації політики сталого розвитку територій як в Україні, так і в європейських державах; узагальнення та конкретизації для виявлення проблем і перспектив, формування висновків і

пропозицій щодо вирішення проблем забезпечення сталого розвитку на місцевому рівні.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення та висновки магістерської кваліфікаційної роботи можуть бути використані у науковій роботі та практичній діяльності органів місцевого самоврядування.

Структура та обсяг магістерської кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ

1.1. Теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток»

Сталий розвиток розглядається науковцями різних країн світу як категорія, яка поєднує в собі досягнення економічної, екологічної та соціальної наук. Вважається, що розвиток є сталим, якщо природний капітал у міру свого виснаження відновлюється або заміщується штучно створеним, тобто дотримується відповідний баланс: сума витраченого капіталу зрівнюється з тією кількістю, яка відтворюється для потреб майбутніх поколінь [51, с. 25].

Сталий розвиток є людиноцентриською концепцією, що спрямована на покращення рівня життя людини в умовах тривалої здатності екосистеми задовольняти всі людські потреби. Під «сталім розвитком» переважно розуміється такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб сучасних поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити свої потреби [58]. У наукових колах домінує думка, що цей розвиток має багатокомпонентну основу, а саме: політико-правову, соціально-економічну, екологічну та духовно-етичну. А тому вчені різних галузей наук, у т.ч. і публічного управління та адміністрування, а також політики постійно вишукують відповіді на такі запитання, як: що собою являє сталий розвиток, як його виміряти та досягти, формуючи нові політики та розробляючи стратегічні документи.

Зазначимо, що концепція сталого розвитку виникла у 2-й пол. ХХ ст. у зв'язку із катастрофічною деградацією навколишнього природного середовища (в рамках біосфери) та з метою пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини. Водночас, вона є продовженням концепції

ноосфери В. Вернадського, сформульованої у 1-й пол. XX ст. На думку вченого організація керованої ноосфери, тобто сталого та безпечного розвитку світової цивілізації, має стати стратегією виживання людства. Ця концепція сприяла розвитку нанотехнологій, оскільки ноосферна цивілізація базується на «розумних» технологіях, застосування яких може забезпечити сталий розвиток нооспільноти у глобальному вимірі [7].

Водночас, концепція сталого розвитку передбачає не лише захист довкілля. В її основі лежить ідея збереження людини як біологічного виду й особистісний розвиток. Тому головна мета сталого розвитку полягає в збалансуванні економічної, соціальної та екологічної складових розвитку людства, що, в свою чергу, потребує кардинальної зміни ціннісних орієнтирів як кожного окремого індивіда, так і груп, суспільств (націй, народів) і людства в цілому, де особисті інтереси фільтруються через призму потреб та інтересів майбутніх поколінь [56, с. 29].

В Україні питання сталого розвитку обговорюються з 90-х років, що дозволило створити значний науковий доробок, який заклав підґрунтя новим орієнтирам розвитку країни на засадах постіндустріальної економіки. Саме поняття «сталий розвиток» одні вчені пов'язують із зміною характеру зростання економіки, інші зосереджують увагу на взаємовідносинах країн різного рівня розвитку, треті підкреслюють необхідність глобального управління світовими процесами, що позначається на зміні якості життя тощо [23]. У процесі розвитку постіндустріального суспільства державна політика повинна гармонізувати інституційні, соціальні, культурні (духовні), економічні й екологічні аспекти. Використання системного підходу та сучасних інформаційних технологій дозволяє моделювати різні сценарії сталого розвитку країни (регіонів, територіальних громад), прогнозувати результати й обирати найбільш оптимальні рішення [57, с. 33].

Зі зростанням інтересу дослідників до проблеми сталого розвитку в наукових джерелах можна зустріти різні підходи до трактування цього поняття. Окремі визначення представлені у табл. 1.1 [35, с. 357].

Наукові трактування змісту поняття «сталий розвиток»

Автори	Характеристика
А. Піковський, І. Орлова	форма соціально-економічного розвитку, яка оптимізує доступні сьогодні економічні та соціальні блага без потенційної загрози можливості мати їх у майбутньому;
О. Кузнецов	безперервний процес задоволення потреб поколінь (теперішнього і майбутніх), що включає необхідні для збереження та розвитку потреби і можливості, зумовлені станом технологій й організацією суспільства;
П. Самуельсон	врівноважений розвиток, за якого здійснюється здатність суспільства до саморегуляції;
І. Тарасенко	керований процес закономірних цілеспрямованих змін, основним результатом якого є не лише економічне зростання та суспільний добробут, а й ошадне використання всіх видів ресурсів і збереження навколишнього природного середовища;
М. Калинчиков	розвиток політичної, соціальної, економічної й екологічної сфер з притаманною їм внутрішньою характеристикою прагнення до рівноваги та скорочення диспаритету, що забезпечує збалансування, поступальний рух регіону, наслідком чого має стати поліпшення життя людей;
З. Герасимчук	процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах протягом тривалого часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та поліпшення якості життя сучасних і майбутніх поколінь за умови збереження й поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища;
З. Коробкова	новий тип суспільного розвитку, за якого досягнення стабільного соціально-економічного стану в країні чи регіоні має створювати надійні передумови сталого розвитку в довгостроковому майбутньому;
Х. Барлибаєв	поняття, концепція, теорія про збалансований динамічний стан і розвиток світового співтовариства в єдності з оточуючим середовищем у межах соціально-природної системи, який оцінюється за певними критеріями чи індикаторами;
Г. Дейлі	гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес земної цивілізації, країн і регіонів за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, зокрема за етнічними, расовими чи статевими ознаками;
Г. Гутман, С. Федін, А. Мироедов	такий стан соціально-еколого-економічної системи, за якого існують потрібні умови та передумови для прогресивного руху вперед, підтримки внутрішньої і зовнішньої рівноваги, забезпечення поступового переходу економіки від простих явищ до складних, завдяки чому відбувається формування умов для її переходу в якісно новий стан.

Джерело: [35, с. 357].

Це свідчить про багатогранність поняття «сталого розвитку» – від досягнення соціально-економічного зростання до дотримання балансу між соціальною, економічною та екологічною складовими. При цьому важливо враховувати місцеві умови та специфіку територій тощо. У табл. 1.2 представлено деякі наукові підходи до розуміння поняття «сталий розвиток». Увага науковців і практиків зосереджена на оцінці сталості регіонального і місцевого розвитку. У табл. 1.3 наведено підходи до оцінки стійкості соціально-економічних систем [59, с. 268, 270-271]. Наведені показники та методики дозволяють комплексно оцінювати сталий розвиток, охоплюючи економічні, соціальні й екологічні аспекти, а також допомагають забезпечити стійкість розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Встановлено, що поняття «стійкість» і «стабільність» деколи вважаються синонімами, але виокремлюють: «резидентну стійкість (стабільність)» – це здатність залишатися в стійкому рівноважному стані при наявності певного навантаження, і «пружну стійкість» – це здатність швидко відновлюватися за умови зняття навантаження. Терміну «сталий розвиток» властива певна внутрішня суперечливість, яка полягає в тому, що з одного боку, «стійкість» передбачає певну статичність стану, а «розвиток» можливий лише за умови наявної динаміки.

Стойкість екосистеми – це її здатність повертатися в початковий стан після усунення зовнішніх впливів, які вивили її з рівноваги; а стабільність – це здатність екосистеми зберігати свою структуру і функціональні властивості в умовах впливу на неї зовнішніх чинників. Отже, сталий розвиток за своїм змістом передбачає перманентне відтворення динамічної рівноваги з постійним вирішенням суперечностей між внутрішніми компонентами системи [18, с. 19; 50].

У процесі еволюції сталого розвитку наукове трактування його складових визначило наступні тенденції, як: стійкий довгостроковий характер, обмеження ресурсів, екологічна відповідність за обраний спосіб життя, контроль чисельності населення на планеті (табл. 1.4) [23].

Таблиця 1.2

Наукові підходи до тлумачення змісту «сталого розвитку»

Підхід	Автори	Зміст
Екологосистемний	Д. Медоуз, Е. Леруа, Ф. Голлей, А. Урсул, А. Гранберг, П. Тейяр де Шарден, В. Вернадський	акцентує увагу на питаннях охорони навколишнього середовища. Сталий розвиток розглядається як синонім поняття «стійкість навколишнього середовища», а економічна та соціальна сфери – як загрози йому. Ноосферний напрям передбачає гармонійне співіснування природи й людини шляхом застосування знань і духовних цінностей індивідів;
Сильної та слабкої стійкості	Г. Дейлі, Р. Костанзо, Д. Пірс, К. Вільямс, Г. Аткинсон, Р. Тернер, Е. Міллінгтон	під концепцією «сильної стійкості» розуміється зелена економіка, яка передбачає суворе обмеження економічної активності (споживання) задля збереження природного капіталу (сировинних ресурсів та екологічних послуг), а концепція «слабкої стійкості» передбачає економічне зростання за рахунок розвитку науково-технічного прогресу, який послаблює вплив фактору обмеженості природних ресурсів. Друга концепція будується за правилами, які встановлюють люди, і вимогами, які висуваються до якості навколишнього середовища з метою задоволення власних потреб. При не заперечується необхідність узгодження раціонального використання і відтворення природних ресурсів, збереження біорозмаїття та забезпечення екологічної безпеки;
Триєдина концепція сталого розвитку	Є. Барб'є, Д. Сакс	цілями сталого розвитку є досягнення високого рівня життя населення, процвітання економіки та збереження навколишнього середовища. Охорона навколишнього середовища та соціально-економічний розвиток не лише не суперечать одне одному, а й можуть сприяти взаємному посиленню, екологічні, соціальні та економічні аспекти розглядаються як єдине ціле, виявляючи, тим самим, складну систему взаємозв'язків і закономірностей;
Корпоративної сталості, тривимірного критерію	Дж. Елкінгтон, Р. Штойрер, Т. Діллік, К. Хокертс	сталий розвиток перенесено з макроекономічного рівня на мікроекономічний, і являє собою баланс економічної, екологічної та соціальної відповідальності підприємств. Екологічний, економічний і соціальний виміри діяльності підприємств раніше розглядалися як тривимірний критерій корпоративної сталості – «3р»: people, planet, profit. Сьогодні додався ще четвертий критерій – governance;
Кластерний	М. Портер, М. Креймер, А. Керролл	забезпечити сталий розвиток можна шляхом створення кластерів – географічно концентрованих груп взаємопов'язаних організацій. Утворення кластерів сприяє сталому розвитку на регіональному рівні, який, з одного боку, підвищує конкурентоспроможність компаній, які входять у кластер, а з іншого боку – покращує рівень життя людей. Отже, цей підхід розглядає проблему сталого розвитку на мікро- і мезорівнях.

Джерело: [59, с. 268].

Таблиця 1.3

Підходи до оцінки сталого розвитку соціально-економічних систем різних рівнів

Назва показника	Призначення
показник «дійсних заощаджень»	мета показника – представити «вартість чистої зміни в цілому спектрі активів, які важливі для розвитку: виробничі активи, природні ресурси, якість навколишнього середовища, людські ресурси та іноземні активи». Корекція валових внутрішніх заощаджень проводиться в два етапи: 1) визначається величина чистих внутрішніх заощаджень (NDS) як різниця між валовими внутрішніми заощадженнями (GDS) і величиною знецінення вироблених активів (CFC); 2) чисті внутрішні заощадження збільшуються на величину витрат на освіту (EDE) і зменшуються на величину виснаження природних ресурсів (DRNR) і збитку від забруднення навколишнього середовища (DMGE): $GS = (GDS - CFC) + EDE - DRNR - DMGE$. Усі вхідні величини беруться у відсотках від ВВП; проведені на основі цієї методики розрахунки показали величезну розбіжність між традиційними економічними показниками й екологічно скоригованими. На тлі економічного зростання часто спостерігається екологічний занепад;
показник «екологічно адаптованої внутрішньої продукції»	використовується при екологічній корекції національних розрахунків і вираховується за формулою: $EDP = (NDP - DPNA) - DGNA$, де NDP – чиста внутрішня продукція, DPNA – вартісна оцінка виснаження природних ресурсів, DGNA – вартісна оцінка екологічного збитку (розміщення відходів, забруднення повітря та водойм тощо);
дійсний показник прогресу	показник враховує екологічні та соціальні аспекти розвитку, містить у собі такі складові, як: злочинність і розпад сімей, зміна кількості вільного часу, домашня і добровільна робота, залежність від зарубіжних капіталів, розподіл доходу, витрати на оборону, термін «життя» предметів тривалого користування, виснаження ресурсів, забруднення, довгостроковий екологічний збиток;
індекс стійкості навколишнього середовища	розраховується за 22 індикаторами, кожен з яких визначається усередненням 2-5 змінних, всього виділено 67 змінних. Формально всі змінні отримують рівну вагу при розрахунку індексу, оскільки відсутні загально визнані пріоритети в ранжируванні екологічних проблем. До найбільш стійких країн відносяться: Фінляндія, Норвегія, Канада, Швеція, Швейцарія, Нова Зеландія, Австралія, Австрія, Ісландія, Данія та США;
індекс сталого економічного добробуту	ВВП на душу населення скоригований на суму витрат на соціально-економічні й екологічні чинники. При його розрахунку враховуються такі змінні, як вартість забруднення води, повітря, шумового забруднення, втрата сільськогосподарських земель, компенсації майбутнім поколінням за втрату невідтворюваних джерел енергії та інші;

Назва показника	Призначення
Система індикаторів сталого розвитку	систему формують індикатори соціальної, економічної, екологічної й інституціональної сфер. Відбір індикаторів здійснювався за схемою: тиск, стан, реакція. Спочатку список включав 134 індикатори, потім його було зменшено до 60;
Система екологічних індикаторів ОЕСР	дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв'язки між економічною діяльністю та екологічними й соціальними умовами;
модель глобального розвитку	поєднує такі підсистеми, як: демографія (населення), економіка (ВВП, енергетика, інвестиції), екологія (використання природних ресурсів). Перевагою моделі є можливість прогнозу майбутнього стану, аналізу впроваджуваної політики, ефекту прийнятих управлінських рішень, наочність і широкий спектр уявлень тощо;
методика оцінки сталого розвитку інституту прикладного системного аналізу НАН і МОН	сталий розвиток оцінюється за допомогою відповідного індексу (Isd) в просторі 3-х вимірів: соціально-економічного (Iec), екологічного (Ie) та інституціонального (Is). Індекс є вектором, який визначає рівень сталого розвитку, а його просторове положення в системі координат (Iec, Ie, Is) характеризує міру його «гармонійності». Наближення вектора Isd до кожної з координат (Iec, Ie, Is) вказує на пріоритетність розвитку відповідного виміру та нехтування двома іншими.
методика Х. Босселя	для оцінки стійкості вживається поняття «життєздатність» системи. Для свого збереження система повинна адекватно реагувати на загрози. При цьому час тривалості реагування має бути меншим за час поширення загрози. Методика враховує властивості оточення системи, її внутрішні властивості. Базові орієнтири в сукупності дають повне уявлення про життєздатність системи; до них віднесено: існування, ефективність, свобода дій, безпека, адаптованість, співіснування, психологічні потреби. Для кількісної оцінки стійкості (або життєздатності системи) використовується безрозмірний показник, який визначається як відношення двох конкретних швидкостей зміни в заданому проміжку часу: швидкості реагування та швидкості поширення загрози.

Коли на державному рівні (на рівні законів і політик) ігноруються вимоги до досягнення сталого розвитку, тим самим спрощується зміст, ця концепція втрачає своє справжнє значення. Так, в Україні термін «сталий розвиток» нерідко використовується лише для позначення стабільного зростання економічних показників на рівні країни, регіонів, територіальних громад або окремих галузей. Іноді додаються окремі, безсистемні заходи зі збереження довкілля чи покращення умов життя та праці [61]. Концепція сталого розвитку спрямована на зміну відносин людини і природи з метою досягнення економічного зростання, водночас виживання людства потребує збереження та відновлення біосфери [57, с. 33].

Таблиця 1.4

Тенденції сталого розвитку

Тенденція	Характеристика
Стійкий довгостроковий характер	задоволення потреб сучасних поколінь не порушуючи прав майбутніх поколінь задовольняти свої потреби;
Обмеження ресурсів	існуючі обмеження в експлуатації природних ресурсів пов'язані з рівнем сучасних технологій і соціальних організацій, а також із здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності;
Екологічна відповідність за обраний спосіб життя	узгодження способу життя людей, які володіють значними фінансово-матеріальними ресурсами з екологічними можливостями планети, зокрема щодо споживання енергії;
Контроль чисельності населення на планеті	розміри та темпи збільшення населення мають узгоджуватися зі змінним продуктивним потенціалом глобальної екосистеми Землі.

Примітка. Складено автором за джерелом [23].

Отже, в основі концепції сталого розвитку лежить забезпечення балансу між економічним зростанням, соціальним прогресом і захистом навколишнього середовища, що вимагає гармонізації приватних і суспільних інтересів і потреб із можливостями навколишнього природного середовища, подолання існуючих протиріч між економічною, соціальною й екологічною

сферами тощо. Більшість науковців і практиків модель сталого розвитку вважають найбільш перспективною для третього тисячоліття. Доктрина сталого розвитку являє собою сукупність різних наукових ідей і постулатів, які становили основу низки документів ООН та національних політик (напр., Порядок денний на XXI століття, Конвенція щодо зміни клімату, збереження біорозмаїття, загальноєвропейські та національні стратегії сталого розвитку тощо) [57, с. 33].

Основна ідея сталого розвитку полягає у створенні такого балансу між використанням природних ресурсів і соціально-економічним прогресом, який забезпечить ефективне використання наявних ресурсів, екологічну безпеку та високий рівень життя та добробуту населення. В свою чергу концепція комплексного природокористування має 5 відправних точок:

1) нерівномірна демографічна ситуація на планеті Земля та погіршення здоров'я населення в екологічно небезпечних її частинах, пов'язані, в т.ч. з розвитком соціально-економічних відносин у суспільстві і з оцінкою ефективних заходів щодо регулювання еколого-соціо-економічної обстановки в окремих регіонах;

2) вирішення завдань забезпечення еколого-економічної стабільності середовища існування людства в умовах соціально-економічного розвитку;

3) забезпечення збалансованого та повного режиму використання природних ресурсів з урахуванням реальності соціально-економічного розвитку та науково-технічних інновацій;

4) пошуки шляхів зменшення різниці у рівнях економічного існування окремих територіальних структур і можливість їх розвитку за рахунок власних ресурсів;

5) захист природного середовища, збереження життя на планеті в умовах збільшення антропогенного навантаження на довкілля [35; 62].

Зазначимо, що сталий розвиток можна досягти застосовуючи на практиці такі адміністративні (прямого впливу – нормативно-правові акти, державні, регіональні, місцеві стратегії розвитку, цільові програми, збори,

платежі, стимулювання та підтримка екологічного підприємництва, фінансування природоохоронних заходів і програм та інше; опосередкованого впливу – екологічний менеджмент, екоаудит, екострахування, екомаркування та сертифікація, екологічна експертиза, освіта та виховання, раціональне природокористування та інші) та ринкові (методи конкуренції, екологічно орієнтовані товари і послуги, екологічний маркетинг, культура споживання, екологічно орієнтоване підприємництво та інші) інструменти. Податки, кредити, інвестиції, трансферти, інвестиції, інноваційні технології є фінансовими інструментами сталого розвитку [2; 24].

Таким чином, теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток» зосереджені на досягненні балансу між економічним зростанням, соціальним добробутом та екологічною стійкістю, і наголошують на потребі раціонального використання природних ресурсів, збереження екологічної безпеки та забезпечення високої якості життя громадян. Різні підходи акцентують увагу на безлічі аспектів від досягнення соціальної справедливості, економічного зростання до впровадження технологічних екологічних інновацій, але всі вони передбачають тривалу дію з урахуванням потреби як окремого індивіда, так і всього суспільства, у т.ч. і можливостей навколишнього природного середовища. На практиці сталий розвиток можна досягти застосовуючи адміністративні, ринкові та фінансові інструменти.

1.2. Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку в Україні

За часи незалежності в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, положення яких спрямовані на впровадження концепції сталого розвитку. Питання забезпечення виходу з кризи і створення умов для сталого розвитку населених пунктів ще були закріплені в 1999 р. у Концепції сталого розвитку населених пунктів (постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 р. № 1359-XIV), де під поняттям сталий розвиток населених

пунктів пропонується розуміти «соціально, економічно й екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку й оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини» [42].

Отже, основні напрями державної політики забезпечення сталого розвитку населених пунктів включають такі заходи, як:

- розробка нормативно-правових актів, що дозволить гармонізувати соціальну, економічну, екологічну та містобудівну політики, проведення досліджень і створення відповідної інформаційної бази, налагодження співробітництва (міжтериторіального, транскордонного та міжнародного) з метою досягнення цілей сталого розвитку, зокрема на рівні територіальних громад;

- раціональне використання природних ресурсів (земельних, водних, лісових, рекреаційних) і створення умов для їх відновлення, вжиття заходів для запобігання природним і техногенним аваріям, і ліквідації їх наслідків;

- забезпечення різних верств населення, зокрема соціально незахищених, доступним житлом, раціональне використання та збереження житлового фонду й інфраструктури, оновлення застарілих будівель із дотриманням соціальних стандартів і санітарних норм, розвиток соціальної інфраструктури (в сфері освіти, культури, охорони здоров'я, фізичного виховання), що сприятиме покращенню демографічної ситуації;

- покращення виробничої, інженерної та транспортної інфраструктури, створення умов для ефективної роботи підприємств різних форм власності, впровадження сучасних енергозберігаючих технологій, створення нових

робочих місць і покращення продуктивності населення, розвиток пасажирського транспорту для забезпечення міських і міжміських сполучень, а також систем енергопостачання, водопостачання, каналізації тощо;

– державне регулювання містобудування, підтримка національних традицій в архітектурі: розробка генеральних планів та іншої документації щодо розвитку населених пунктів з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін, охорона пам'яток культурної спадщини та розвиток архітектурних особливостей;

– покращення життєвого середовища, санітарно-гігієнічного й екологічного стану населених пунктів: збалансований розвиток населених пунктів і навколишніх територій, створення публічних просторів і зелених зон, упровадження сучасних методів збору та переробки відходів, збереження балансу між міськими та сільськими поселеннями з метою уникнення надмірної урбанізації [42].

У подальшому забезпечення сталого розвитку стало одним із пріоритетів формування та реалізації регіональної політики. Так, у Концепції державної регіональної політики (Указ Президента України від 25.05.2001 р. 341/2001) сталий розвиток поєднує економічну, соціальну та екологічну політику, демократичні процеси, які відбуваються у різних сферах суспільного життя. Безсистемність у формуванні та реалізації державної політики, різні історичні, природно-географічні, економічні та інші фактори, зміни в системі господарювання та структурі власності призвели до розбалансування соціально-економічного, культурного та екологічного розвитку, політичної нестабільності в державі, ускладнення умов для зміцнення позицій України на міжнародній арені, повільного проведення реформ, загострення багатьох соціальних, економічних, екологічних та інших проблем [41].

Забезпечення сталого розвитку стало одним із пріоритетів державного регіонального розвитку, зокрема у Державній стратегії регіонального розвитку:

1) на період до 2015 року наголошено на необхідності створення умов

для підвищення конкурентоспроможності регіонів і забезпечення їх сталого розвитку на основі сучасних технологій. Підвищення продуктивності виробництва і зайнятості населення сприятиме динамічному збалансованому розвитку країни, зниженню соціальних диспропорцій, подоланню бідності та безробіття, створенню середнього класу, наближенню рівня життя громадян до європейських стандартів, зменшенню міжрегіональних диспропорцій, запобіганню формуванню депресивних територій, збільшенню інвестицій у регіони та дотриманню державних соціальних гарантій для всіх громадян незалежно від місця проживання [39].

2) до 2020 року – під поняттям «сталий розвиток» пропонується розуміти «забезпечення невиснажливого, ощадного й ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь» [40];

3) на 2021-2027 роки, яка розроблена відповідно до Указу Президента України від 30.09.2019 р. № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» і спрямована на відновлення інфраструктури, екосистеми, сфери надання публічних послуг, створення сприятливих і безпечних умов для повернення внутрішньо переміщених осіб і мігрантів, і здійснення діяльності суб'єктів господарювання на відновлених територіях, розвиток полюсів зростання (міських агломерацій) і територій сталого розвитку тощо. Це, в свою чергу, зменшить територіальні диспропорції та підвищить якість життя населення. Упровадження цілей сталого розвитку потребує інтеграції євроінтеграційних зобов'язань у публічну політику на різних рівнях і створення критеріїв для оцінки соціальних, економічних і екологічних впливів на регіональному та місцевому рівні [38].

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 р. № 2850-IV зазначено, що «стимулювання розвитку регіонів – це комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання

економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів і держави в цілому» [44].

У Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII визначено, що серед принципів державної регіональної політики центральне місце посідає принцип сталого розвитку, який спрямований на задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь. З метою підтримки та стимулювання розвитку регіонів (територій відновлення, регіональних центрів зростання, зон з особливими умовами для розвитку, територій сталого розвитку) органи публічної влади застосовують спеціальні механізми й інструменти. Під територіями сталого розвитку розуміються самодостатні мікрорегіони й територіальні громади зі стійким потенціалом, які здатні розвиватись з дотриманням балансу в економічній, соціальній та екологічній сферах [37].

Екологічна політика в сталому розвитку посідає вагоме місце, оскільки антропогенне та техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні значно перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Зазначимо, що схваленою Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 року ця політика, як інтегрований фактор сталого розвитку, передбачала впровадження екологічно збалансованої системи природокористування і поліпшення екологічного стану територій [45].

У подальшому процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля. Тривалий час економічний розвиток супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення сталого розвитку. Крім того, у суспільстві й досі спостерігається низький рівень розуміння пріоритетів збереження довкілля, недосконала система екологічної освіти та просвіти.

Положення Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII передбачають, що «у 2030 р. Україна має досягти такого рівня збалансованого розвитку, за якого залежність від використання невідновлювальних природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища будуть зведені до екосистемно прийнятних рівнів, а також впровадити систему ефективного управління для забезпечення збалансованого користування природними ресурсами з урахуванням необхідності забезпечення ними прийдешніх поколінь» [43].

З'ясовано, що Цілі сталого розвитку є орієнтирами (напрямами – рис. 1.1 [53; 54]) для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального й екологічного вимірів розвитку територіальних громад, регіонів і країни в цілому.

Рис. 1.1. Приклади стратегічних пріоритетів сталого розвитку міста
Джерела: [53; 54].

Згідно Концепції сталого розвитку населених пунктів сталий розвиток міст визначається як ціль 11 – Сталий розвиток міст і громад, але її досягнення

залежить від реалізації всіх 17 цілей, визначених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» та Указі Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 (рис. 1.2-1.3) [46].

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року	
1)	подолання бідності;
2)	подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
3)	забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
4)	забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;
5)	забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат;
6)	забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією;
7)	забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
8)	сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
9)	створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
10)	скорочення нерівності;
11)	забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;
12)	забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;
13)	вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;
14)	збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;
15)	захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель і зупинка процесу втрати біорізноманіття;
16)	сприяння побудові миролюбного та відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних і заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях;
17)	зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Рис. 1.2. Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року

Джерело: [46].

Варіант 1

Національні ЦСР	СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ СТАЛОГО МІСЬКОГО РОЗВИТКУ		
	СН1: Стала економіка міста (Економіка)	СН2: Сталий екологічний розвиток (Екологія)	СН3: Сталий соціальний розвиток (Суспільство)
 Ціль 1. Подолання бідності			x
 Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя			x
 Ціль 4. Якісна освіта	x		x
 Ціль 5. Гендерна рівність			x
 Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови	x	x	
 Ціль 7. Доступна та чиста енергія	x	x	
 Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання	x		
 Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура	x		
 Ціль 10. Скорочення нерівності			x
 Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад	x	x	x
 Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво		x	
 Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути			x
 Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку	x		

Варіант 2

Національні ЦСР	СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО МІСЬКОГО РОЗВИТКУ						
	СП1: Стала економіка міста		СП2: Комфортні умови проживання			СП3: Рациональне господарювання	
	Конкурентоспроможність економіки	Життєвий рівень населення	Якість життя населення	Якість довкілля	Розвиток міської інфраструктури	Ресурсо-, енерго-ефективність	Стале планування і управління
 Ціль 1. Подолання бідності		x					
 Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя			x				
 Ціль 4. Якісна освіта			x				
 Ціль 5. Гендерна рівність		x					x
 Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови				x	x	x	
 Ціль 7. Доступна та чиста енергія					x	x	
 Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання	x	x					
 Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура	x				x		x
 Ціль 10. Скорочення нерівності		x					
 Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад	x	x	x	x	x	x	x
 Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво				x		x	
 Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути			x				x
 Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку	x						

Рис. 1.3. Приклади впливу національних Цілей сталого розвитку на реалізацію стратегічних напрямів сталого розвитку міст
Джерело: [53; 54].

Зазначимо, що для проведення моніторингу досягнення національних ЦСР Урядом затверджено систему індикаторів (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 686-р), за якими збираються та розробляються на постійній основі дані в межах офіційної статистики та звітності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій [33].

Таким чином, сталий розвиток територій передбачає впровадження інтегрованих стратегій або стратегій сталого розвитку, положення яких спрямовані на підвищення соціально-економічного розвитку та раціональне використання природних ресурсів, з урахуванням унікальних особливостей кожного регіону. Зокрема, підвищити рівень життя населення можна шляхом подолання бідності, скорочення безробіття, формування середнього класу тощо; а гармонійний розвиток населених пунктів шляхом подолання їх депресивного стану, усунення екологічних проблем, зменшення ризиків соціальної напруги, міграції населення та інше.

Розроблена в Україні національна система цілей сталого розвитку заклала підґрунтя для подальшого планування розвитку територій, подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах, забезпечення високого рівня якісного життя та благополуччя теперішніх і майбутніх поколінь. Державна регіональна політика має гармонійно поєднувати загальнонаціональні та територіальні інтереси, зберігати культурні цінності й традиції тощо.

Висновки до розділу 1

Зазначимо, що теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток» зосереджені на досягненні балансу між економічним зростанням, соціальним добробутом та екологічною стійкістю, і наголошують на потребі раціонального використання природних ресурсів, збереження екологічної безпеки та забезпечення високої якості життя громадян. Різні підходи акцентують увагу на безлічі аспектів від досягнення соціальної

справедливості, економічного зростання до впровадження технологічних екологічних інновацій, але всі вони передбачають тривалу дію з урахуванням потреби як окремого індивіда, так і всього суспільства, у т.ч. і можливостей навколишнього природного середовища.

На практиці сталий розвиток можна досягти застосовуючи такі адміністративні (прямого впливу – нормативно-правові акти, державні, регіональні, місцеві стратегії розвитку, цільові програми, збори, платежі, стимулювання та підтримка екологічного підприємництва, фінансування природоохоронних заходів і програм та інше; опосередкованого впливу – екологічний менеджмент, екоаудит, екострахування, екомаркування та сертифікація, екологічна експертиза, освіта та виховання, раціональне природокористування та інші), ринкові (методи конкуренції, екологічно орієнтовані товари і послуги, екологічний маркетинг, культура споживання, екологічно орієнтоване підприємництво, інші) та фінансові (податки, кредити, інвестиції, трансферти, інвестиції) інструменти.

Встановлено, що сталий розвиток територій передбачає впровадження інтегрованих стратегій або стратегій сталого розвитку, положення яких спрямовані на підвищення соціально-економічного розвитку та раціональне використання природних ресурсів, з урахуванням унікальних особливостей кожного регіону. Так, підвищити рівень життя населення можна шляхом подолання бідності, скорочення безробіття, формування середнього класу тощо; а гармонійний розвиток населених пунктів шляхом подолання їх депресивного стану, усунення екологічних проблем, зменшення ризиків соціальної напруги, міграції населення та інше.

Державна регіональна політика має гармонійно поєднувати загальнонаціональні та територіальні інтереси, зберігати культурні цінності й традиції тощо. Розроблена національна система цілей сталого розвитку заклала підґрунтя для планування розвитку територій, подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах, забезпечення високого рівня якісного життя та благополуччя теперішніх і майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

2.1. Аналіз стратегій сталого розвитку міських територіальних громад України

Як слушно зазначає І. Хом'як «публічне управління територіальними громадами є критично важливим в умовах зростання невизначеності та ризиків для забезпечення соціально-економічного розвитку, підвищення добробуту населення, сталого розвитку та стабільності. Для територіальних громад, які знаходяться в безпековій зоні та продовжують реалізовувати свої повноваження, характерним залишається програмне управління розвитком (програми соціально-економічного розвитку). Однак показники сталого розвитку залишаються недостатньо інтегрованими в управлінську практику, оскільки хоч частково і відображене у програмних показниках, проте вимагає окремого підходу та включення в нормативно-правові акти на всіх рівнях управління» [60]. У даному контексті на рис. 2.1 наведені універсальні стандарти управління ефективністю сталого розвитку територіальних громад.

Для забезпечення сталого розвитку територій та високої якості надання публічних послуг широко застосовуються сучасні інструменти стратегічного управління. Зокрема, належне реагування на існуючі проблеми розвитку відбувається через стратегічне планування, яке передбачає розробку планів, проєктів і програм на різні терміни дії [25; 31]. Стратегія сталого розвитку міста може реалізовуватись за допомогою різних інструментів, які проаналізуємо на прикладі міст Біла Церква, Бурштин та Олександрія.

Так, розробка Стратегії розвитку аналізованих міст враховують сучасні світові тенденції сталого розвитку, Цілі сталого розвитку, викладені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», положення Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до

2030 року» від 30.09.2019 р. № 722 [46].

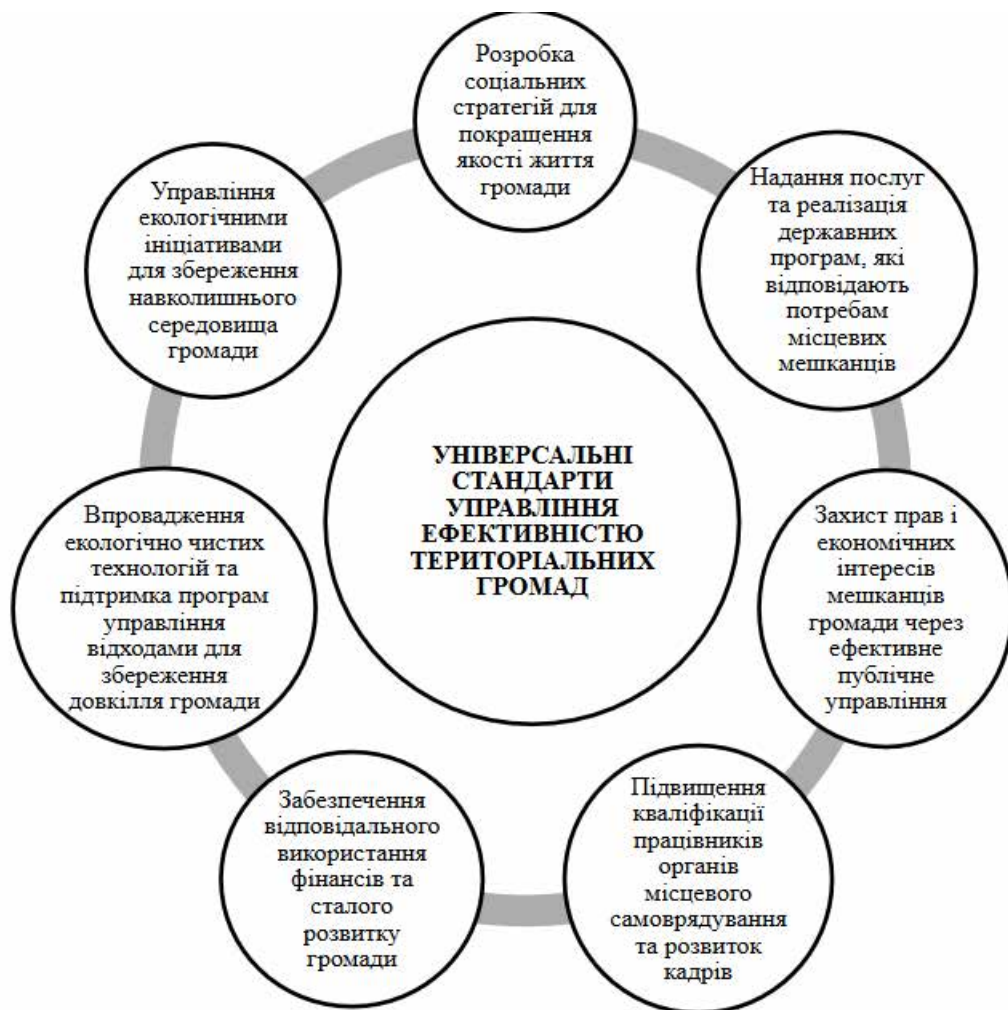

Рис. 2.1. Стандарти управління соціально-економічною та екологічною ефективністю територіальних громад

Джерело: [60].

На рис. 2.2-2.5 наведено пріоритети (у вигляді дерев цілей) Стратегії сталого розвитку аналізованих міст, де перший (верхній) рівень – це основна мета – фокус проблеми; другий рівень – стратегічні напрями (економічний, екологічний та соціальний); третій рівень – основні стратегічні пріоритети (СН1, СН2, СН3); четвертий рівень – інструменти реалізації кожного стратегічного пріоритету; п'ятий рівень – показники (рис. 2.3), за якими здійснюється контроль і моніторинг досягненням визначених у Стратегії цілей, і які складаються на підставі:

1) аналізу національних індикаторів сталого розвитку міст, визначених на основі системи індикаторів реалізації Цілей сталого розвитку України, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку» від 21.08.2019 р. № 686-р і ключових показників ефективності, розроблених U4SSC для оцінки профілю «розумних» сталих міст [29; 33];

2) адаптації визначених індикаторів до умов конкретного міста враховуючи особливості формування статистичної звітності, реальні можливості збору статистичних даних, ступінь важливості певних індикаторів для оцінки потенціалу розвитку міста.

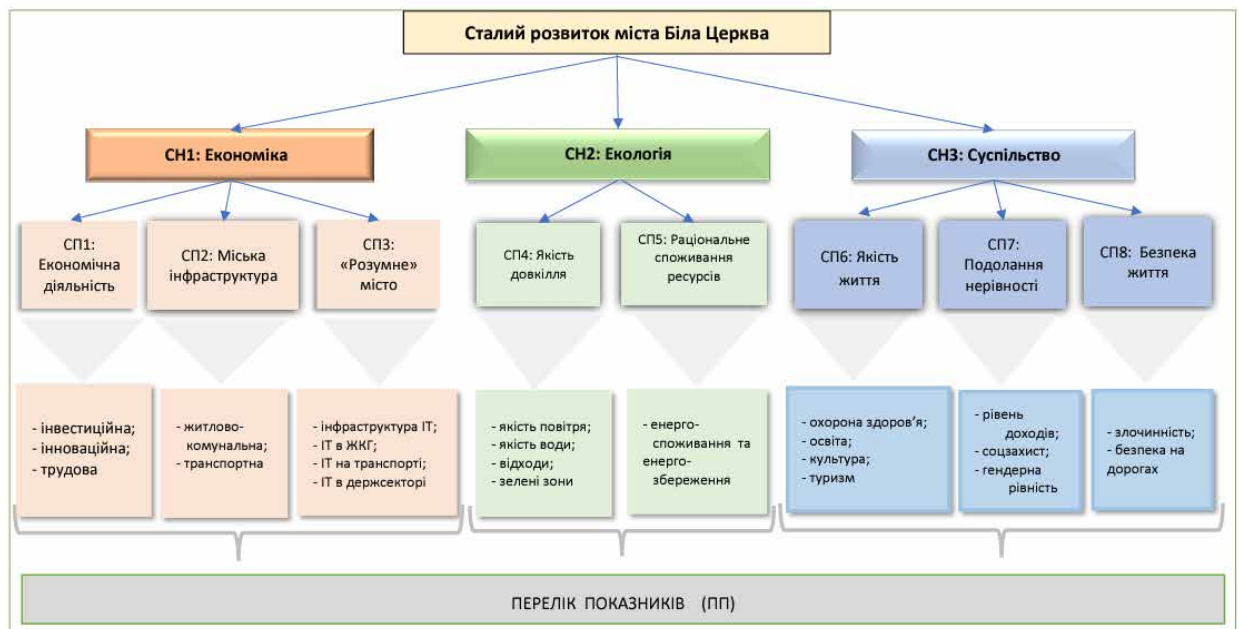

Рис. 2.2. Дерево цілей сталого «розумного» розвитку міста Біла Церква
Джерело: [53].

Перелік показників складається з базових, які характеризують «сталий» розвиток, і поглиблених показників, які деталізують «розумний» розвиток міста.

ПЕРЕЛІК ПОКАЗНИКІВ (ПП)		СП1: Економічна діяльність	СП2: Міська інфраструктура	СП3: «Розумне» місто	СП4: Якість довкілля	СП5: Рациональне споживання ресурсів	СП6: Якість життя	СП7: Подолання нерівності	СП8: Безпека життя
всього		6	7	3	4	2	6	5	2
35	Базові	5	7	5	3	3	7	8	5
43	Поглиблені								
78	Тип:								
20	«розумний»		3	8		1	6	1	1
58	«сталий»	11	11		7	4	7	12	6
78									

Рис. 2.3. Перелік показників за головними стратегічними пріоритетами
Джерело: [53].

Встановлено, що при розробці стратегічних документів міст Біла Церква, Бурштин та Олександрія в першу чергу оцінювались їх потенціал і перспективи сталого розвитку.

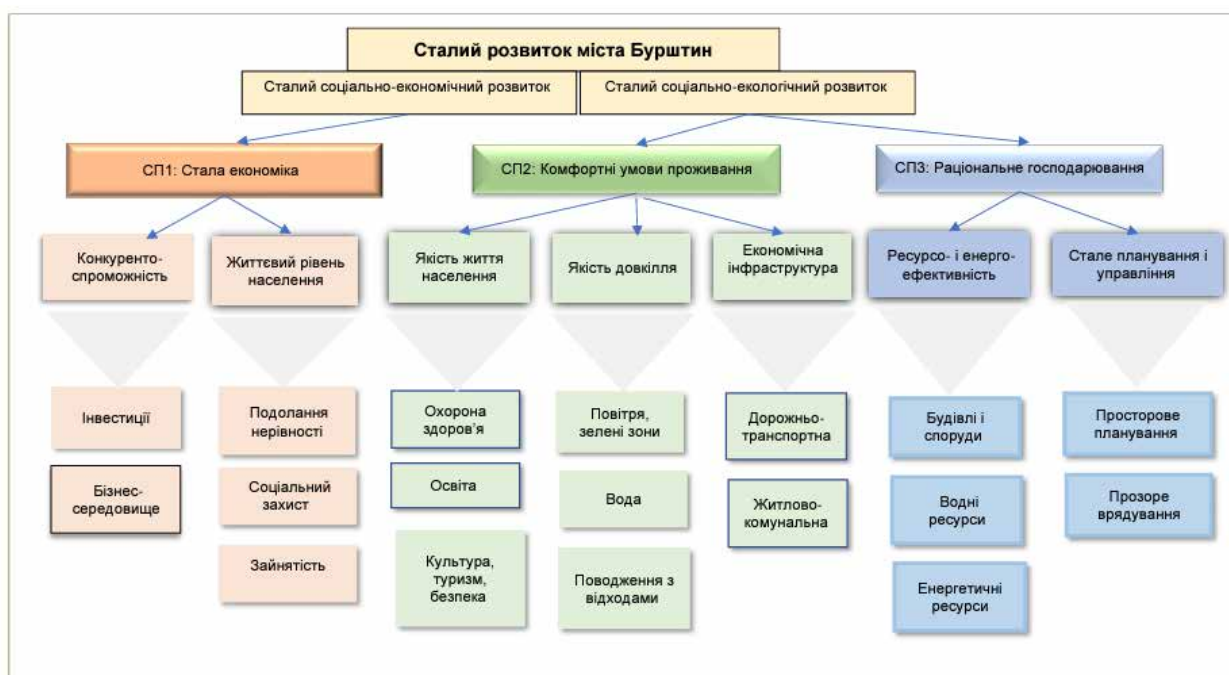

Рис. 2.4. Дерево цілей сталого розвитку міста Бурштин
Джерело: [54].

Так, у Білій Церкві стратегічні пріоритети були визначені 88-ма містянами (57% – це жінки і 43% – чоловіки), які взяли участь в анкетному опитуванні як експерти, з них 16 осіб – це представники органів державного управління, 20 – місцевого бізнесу, 20 – установ бюджетної сфери, 36 – інших сфер діяльності (студенти, пенсіонери та інші).

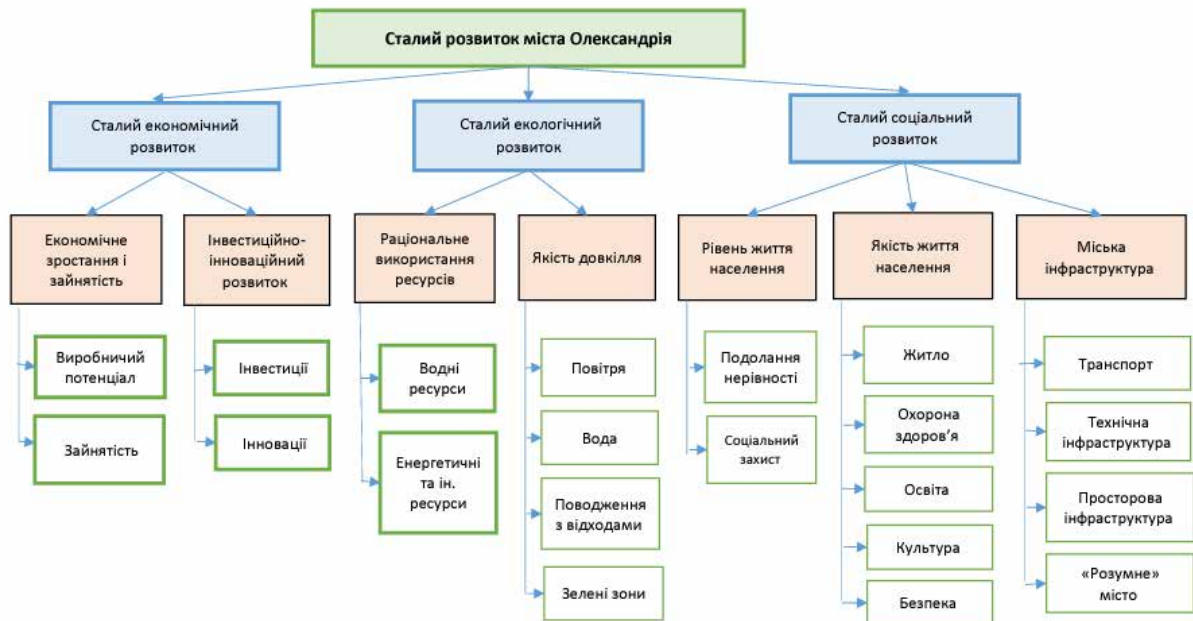

Рис. 2.5. Дерево цілей сталого розвитку міста Олександрія
Джерело: [55].

На думку експертів в місті потрібно забезпечити економічний розвиток і підвищити рівень якості життя населення. В цілому було визначено 3 групи пріоритетних напрямів:

1) СП1: економічний розвиток (розвиток промисловості, бізнесу, створення нових робочих місць, інвестиційно-інноваційна діяльність тощо); СП6: забезпечення якості життя (якісна освіта, медичне обслуговування, культурна, туристична сфери) – це найбільш важливі;

2) СП2: розвиток міської інфраструктури (житлово-комунальне господарство, дорожньо-транспортна інфраструктура); СП3: формування SMART-сіті (впровадження ІТ-технологій у всі сфери життєдіяльності); СП4: забезпечення якісного довкілля (повітря, води, поводження з відходами,

впорядкування зелених зон); СП7: подолання соціальної нерівності (достойний рівень заробітної плати, пенсійного та соціального забезпечення, гендерна рівність);

3) СП5: раціональне використання ресурсів (води, газу, тепло- й електроенергії, впровадження енергоефективності й енергозбереження); СП8: безпека життя (поліпшення криміногенної ситуації, забезпечення якісної роботи поліції, пожежної та служби порятунку) – найменш важливі [53].

Зауважимо, що для мешканців віком до 30 років найбільш важливими є такі стратегічні пріоритети, як: СП1: економічний розвиток міста, СП2: розвиток міської інфраструктури, СП3: формування SMART-сіті, СП5: раціональне використання ресурсів. Для експертів більш старшого віку – СП1: економічний розвиток міста та СП2: розвиток міської інфраструктури.

Найбільш високі експертні оцінки отримали такі стратегічні пріоритети, як: «забезпечення якості довкілля» (якість повітря, питної води, поводження з відходами, стан дендропарку «Олександрія», парків, скверів і бульварів); «безпека життя» (робота поліції, пожежної та інших служб порятунку); «розвиток міської інфраструктури» (стан житлових будинків і прибудинкових територій, мереж електропостачання та зовнішнього освітлення). Водночас, «забезпечення якості життя населення», «подолання нерівності», «раціональне використання енергоресурсів», «формування «розумного» міста» оцінені низькими балами. Також низько оцінюється відкритість діяльності міської влади, а саме: сервіси «Електронне урядування», «Відкритий бюджет», «Відкриті закупівлі» [53].

Отже, з експертної точки зору пріоритетами сталого розвитку Білої Церкви є забезпечення економічного розвитку міста, підвищення якості життя населення та побудова «розумного» міста з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

У м. Бурштин стан і перспективи розвитку визначались на основі аналізу фактичних показників соціально-економічного стану міста за 2017 р., які сформовані фахівцями Бурштинської міської ради на основі попереднього

аналізу даних і структуровані відповідно до національних ЦСР, та їх прогнозних значень на 2020, 2025 і 2030 роки. Показники, які не мали фактичних і прогнозних значень вилучалися із загального переліку. Деколи прогнозні показники вказувались виходячи з припущення, що існуючі в місті негативні тенденції можуть бути збереженими в майбутньому, і це може призвести до збільшення існуючого розриву між показниками та індикаторами Цілей сталого розвитку, зокрема такими, як: «рівень зайнятості населення», «рівень безробіття серед молоді», «відсоток закладів, що потребують ремонту», «зношеність теплових мереж», «частка доріг, що потребують ремонту» тощо [54].

Отже, надана працівниками міської ради прогнозна інформація характеризує соціально-економічний та екологічний стан міста. З'ясовано, що для досягнення визначених у Стратегії сталого розвитку цільових орієнтирів потрібно докласти значних зусиль за кожним напрямом «дерева цілей», наведених на рис. 2.4. Наприклад, «життєвий рівень населення»: доходи, соціальна допомога, зайнятість; «якість життя населення»: охорона здоров'я, освіта, культура, туризм, безпека; «стале планування та управління»: просторове планування, прозоре врядування, активність громади; «конкурентоспроможність»: інвестиції, бізнес середовище; «якість довкілля»: повітря, вода, зелені насадження, поводження з відходами; «інфраструктура міста»: дорожньо-транспортна, житлово-комунальна; «енергоефективність і ресурсозбереження»: енергоефективність будівель, водні й енергетичні ресурси потребують залучення фахівців відповідної кваліфікації та значних фінансових ресурсів, у т.ч. на засадах державно-приватного партнерства.

Зважаючи, що реальні можливості міста щодо проведення відповідних заходів у межах вище зазначених напрямів є досить обмеженими. Порівняння максимальних значень зростання із реальними можливостями міста дозволяє оцінити важливість кожного напрямку в досягненні Цілей сталого розвитку міста та встановити пріоритетність їх реалізації, що визначає відповідні

завдання, які далі вирішуються з боку виконавчого комітету міської ради (рис. 2.6) [54].

Реальне зростання, забезпечене наявними можливостями (потенціал міста)	Максимальне зростання, необхідне для досягнення цільових орієнтирів Стратегії сталого розвитку міста у 2030 р.		
	Значне (від 6 до 10)	Середнє (від 3 до 6)	Незначне (від 0 до 3)
Низький (від 0 до 3)	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Енергоефективність 	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Інфраструктура міста ◦ Якість довкілля 	
Середній (від 3 до 6)	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Якість життя населення 	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Конкуренто-спроможність 	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Стале планування і управління
Високий (від 6 до 10)	<ul style="list-style-type: none"> ◦ Життєвий рівень населення 		

Рис. 2.6. Рівень важливості напрямів сталого розвитку за аналізом рейтингового оцінювання (матриця МакКінзі)

Джерело: [54].

Встановлено, що в Стратегії сталого розвитку міста Олександрія до 2030 року визначено три взаємопов'язані пріоритети із показниками виміру їх досягнення, що свідчить про успішність реалізації відповідних заходів, наприклад:

СП1: достойна робота для всіх – забезпечення економічного зростання та зайнятості, інвестиційно-інноваційний розвиток, зростання рівня життя населення. Напрями, що входять до цього пріоритету є найбільш складними і проблемними для реалізації, оскільки їх виконання стримується наявністю багатьох негативних факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Основними індикаторами оцінки успішності даного пріоритету (з боку громадськості) є: рівень безробіття, особливо серед молоді, відношення середньої заробітної плати у місті до прожиткового мінімуму.

СП2: комфортні умови проживання для всіх (покращення якості життя та довкілля). Основними індикаторами оцінки успішності реалізації цього пріоритету є: частка бідного населення, якість питної води, обсяги й якість очищення стоків, ступінь утилізації/переробки побутових відходів, безпека транспорту.

СП3: раціональне господарювання потребує реалізації таких заходів, як: розвиток міської інфраструктури та раціональне використання ресурсів, які є не короткостроковими, а середньостроковими цілями, і їх вирішення стратегічно важливі й для майбутніх поколінь. СП3 може забезпечити економію бюджетних і приватних коштів, розширити можливості міста щодо розвитку соціальної інфраструктури, поліпшить якість і комфортність життя мешканців. Основними індикаторами оцінки успішності реалізації даного пріоритету є: частка термомодернізованих будівель, втрати води і тепла, частка використання відновлювальних ресурсів, ефективність електронного урядування тощо [55].

Зазначимо, що можливості сталого розвитку Олександрії визначались шляхом анкетного опитування 65 експертів, серед яких 33 – представники органів місцевої влади і громадських організацій, та 32 – працівники комунальних і приватних підприємств. SWOT-аналіз результатів опитування визначив найбільш вагомі позитивні (сильні сторони і можливості) та негативні (слабкі сторони і загрози) фактори, які впливають на сталий розвиток міста (табл. 2.1-2.3) [55].

Найбільш перспективними напрямками розвитку міста є: економічний (розширення промислового виробництва і зайнятості) та інвестиційно-інноваційний розвиток, які отримали найбільш високі оцінки від експертів. У цих сферах наявний внутрішній потенціал міста перевищує вплив негативних факторів. Далі – розвиток міської інфраструктури (інфраструктури життєзабезпечення) та рівень життя населення отримали середні оцінки експертів. У цих сферах використання наявних внутрішніх резервів міста

урівноважується існуванням значних проблемних питань, які обмежують можливості реалізації внутрішнього потенціалу.

Таблиця 2.1

Найбільш вагомі позитивні фактори впливу на економічний, екологічний і соціальний сталий розвиток м. Олександрія (за результатами експертного опитування)

№	Сильні сторони міста і зовнішні можливості	Бали (від 0 до 6)
Сталий економічний розвиток		
1	Місто має вигідне географічне розташування – перетин двох основних автомагістралей і двох залізниць	5,69
2	Розвинена харчова промисловість	5,40
3	Потужна група підприємств машинобудування, робота підприємств на оборонний сектор	5,37
4	Можливість виробництва будівельних матеріалів та продукції харчової промисловості із місцевої сировини	5,09
5	Можливість модернізації обладнання діючих підприємств з метою випуску нових конкурентоздатних видів продукції, створення умов для впровадження інноваційних проектів вищих технологічних укладів	5,03
Сталий екологічний розвиток		
1	Наявність родовища підземних вод – можливо будівництво водопостачального підприємства	5,26
2	Наявність різноманітної місцевої сировинної бази (буре вугілля, графіт, каолін, бут)	5,23
3	Наявність підземних джерел радонової води – перспектива створення мережі лікувальних закладів	4,60
4	Сприятливий клімат для відновлювальних джерел енергії (енергії сонця, вітру), можливість впровадження проектів самозабезпечення міста власними енергоресурсами, використання власних «зелених» ресурсів	1,80
5	Можливість будівництва заводу з переробки відходів	1,80
Сталий соціальний розвиток		
1	Система професійної освіти в місті здатна забезпечити навчання та перенавчання спеціалістів на будь-які спеціальності	5,25
2	Розвинута інфраструктура: мережа автодоріг, газопроводи, електромережі; централізована система водозабезпечення та водовідведення	5,25
3	У місті високо розвинута сфера послуг, закладів ресторанного господарства, готелів (розвиток туризму)	4,46
4	Населення міста – є його інвестором, тисячі заробітчани щомісяця переводять кошти до міста	4,45
5	Збереження мережі закладів культури (бібліотек, клубів, музичних шкіл, музеїв тощо), розвинений дитячо-юнацький спорт, наявність професійної футбольної команди «Олександрія»	1,80

Джерело: [55].

Найбільш проблемними є реалізація заходів, пов'язаних з підвищенням якості життя населення й якості довкілля, а також раціональне використання ресурсів (водних, енергетичних, запровадження альтернативних джерел енергії). Це пов'язано з існуванням значних негативних, у т.ч. зовнішніх, факторів, які перевищують вплив позитивних можливостей міста та створюють перешкоди на шляху реалізації цих напрямів сталого розвитку.

Таблиця 2.2

Найбільш вагомі негативні фактори впливу на економічний, екологічний і соціальний сталий розвиток м. Олександрія (за результатами експертного опитування)

№	Слабкі сторони і зовнішні загрози	Бали
Сталий економічний розвиток		
1	Недостатнє використання потенціалу розвитку машинобудування та буровугільної галузі	5,17
2	Накопичення на буровугільних підприємствах соціальних та фінансово-економічних проблем, які не вирішуються роками і не залежать від міста	5,11
3	Робота провідних підприємств міста в режимі неповного використання виробничих потужностей («Етал», «Завод «Автоштамп», «Оксамит», «Олександрія привід» ін.)	4,97
4	Зупинка виробничої діяльності окремих підприємств (ТОВ «НВФ «Кран», ДП «Заріна» ТОВ «РастТреїдинг» та інші).	4,94
5	Місто відстає у питаннях інноваційного розвитку (технопарки, індустриальні парки, еко- та соціополіси тощо).	4,66
Сталий екологічний розвиток		
1	Вичерпання звалищем ресурсу накопичення відходів, необхідність ліквідації колишнього міського сміттєзвалища ТПВ, яке межує з вул. Польовою	5,34
2	Недостатній рівень запровадження у місті роздільного збору сміття, відсутність сучасних технологій для прибирання вулиць, збору і переробки твердих побутових відходів	5,12
3	Недостатня реалізація заходів з енергозбереження в житловому фонді, не достатня популяризація ідеї енергозбереження серед мешканців міста	4,55
4	Незадовільна якість води, яка надходить з водогону «Дніпро – Кіровоград»	4,52
5	Необхідність відновлення сприятливого гідрологічного режиму річок Березівка та Інгулець в межах міста Олександрії, очищення масових місць відпочинку населення, пляжів в межах міста	4,26
Сталий соціальний розвиток		
1	Моральний і фізичний знос систем технічної інфраструктури, необхідність модернізації системи теплозабезпечення м. Олександрії	5,12
2	Накопичення на буровугільних підприємствах соціальних проблем, які не вирішуються роками і не залежать від міста	5,11
3	Необхідність будівництва об'їзної дороги в обхід м. Олександрії	4,97
4	Поганий стан доріг (необхідна реконструкція, капітальний та поточний ремонт доріг, внутрішньо-будинкових та квартальних під'їзних доріг)	4,75
5	Високі темпи старіння населення, природне скорочення чисельності, зростання демографічного навантаження на осіб працездатного віку	4,66

Джерело: [55].

Отже, місто має вигідне географічне розташування та розвинену транспортну інфраструктуру, що створює передумови для розвитку економіки, зокрема для розвитку харчової промисловості та підприємств машинобудування. Наявність підземних вод і можливості використання альтернативних джерел енергії сприяють екологічному благополуччю та

зменшенню залежності від традиційних ресурсів. Місто має розвинену соціальну інфраструктуру (бібліотеки, клуби, спортивні заклади), що створює умови для підвищення якості життя та розвитку людського капіталу.

Таблиця 2.3

Оцінки впливу факторів на основні напрями сталого розвитку
(за даними експертного опитування)

№	Напрямки сталого розвитку	Оцінки впливу (від 0 до 6):	
		позитивних факторів	негативних факторів
	Сталий економічний розвиток		
1	Економічне зростання і зайнятість (розвиток виробництва і зайнятості)	4,57	3,39
2	Інвестиційно-інноваційний розвиток (залучення інвестицій в економіку та розвиток інновацій)	3,87	2,95
	Сталий екологічний розвиток		
3	Рациональне використання ресурсів (водних, енергетичних та ін. ресурсів)	3,22	4,07
4	Якість довкілля (якість повітря, води, поводження з відходами, розвиток зелених зон)	1,39	2,94
	Сталий соціальний розвиток		
5	Рівень життя населення (зростання доходів, подолання нерівності, розвиток системи соціального захисту)	3,46	3,01
6	Якість життя населення (підвищення якості житлового господарства, охорони здоров'я, освіти, культури, безпеки життя)	2,90	2,30
7	Міська інфраструктура (транспортна, технічна, просторова інфраструктура, концепція «розумного» міста)	3,42	3,53

Джерело: [55].

Водночас, виснаження ресурсів і накопичення відходів є одними з найважливіших проблем. Недостатня реалізація заходів з енергозбереження та забруднення водних ресурсів створює ризик для довгострокової екологічної стійкості. Наявні дороги та житловий фонд потребують значних інвестицій для модернізації. Недостатнє використання ресурсів і відсутність стійкої інфраструктури для переробки й утилізації відходів створюють екологічні ризики.

Таким чином, в усіх трьох аналізованих містах структура сталого розвитку базується на трьох основних компонентах: економічному, екологічному та соціальному розвитку, що відповідає класичній концепції, яка

передбачає баланс між економічною ефективністю, екологічною стабільністю та соціальним благополуччям. Для кожної компоненти визначено конкретні підсистеми, що включають різні показники та сфери діяльності, наприклад, інфраструктура, енергетика, якість довкілля, соціальний захист тощо.

Стосовно економічного розвитку: у Білій Церкві акцент зроблено на міській інфраструктурі, розумному місті та економічній діяльності, що включає інвестиції, транспорт і комунальні послуги. У Бурштині – на конкурентоспроможності, бізнес-середовищі, підтримці бізнесу, соціального захисту та зайнятості. В Олександрії – на економічне зростання, зайнятість, інвестиційну діяльність та інновації. Усі міста акцентують увагу на економічному зростанні й інноваційному розвитку, але Олександрія більше зосереджена на виробничому потенціалі, а Бурштин на конкурентоспроможності.

Щодо екологічного розвитку: Біла Церква приділяє увагу якості довкілля, раціональному використанню ресурсів, енергозбереженню та підтримці зелених зон. У Бурштині екологічна стратегія зосереджена на покращенні якості повітря, води, створенні зелених зон, а також на ефективному поводженні з відходами. Олександрія фокусується на раціональному використанні водних та енергетичних ресурсів, якості повітря й управлінні відходами. Тобто, всі три міста знаходяться на позиції збереження екологічних ресурсів та їх раціонального використання, що сприяє покращенню екологічної ситуації. Проте Олександрія додатково підкреслює збереження зелених зон.

Соціальний розвиток: у Білій Церкві включає якість життя, подолання нерівності, безпеку, охорону здоров'я та освіти. У Бурштині акцент зроблено на якість життя населення, доступ до освіти, культуру, спорт і соціальний захист. В Олександрії важливими є соціальний захист, подолання нерівності, а також розвиток міської інфраструктури, охорона здоров'я, культура й освіта. Усі міста приділяють увагу якості життя та соціальній рівності, але Біла

Церква робить акцент на безпеку, а Бурштин і Олександрія – на культурі й освіті.

Оцінюючи інфраструктурні рішення встановлено, що основна відмінність полягає у підході до інфраструктури. Так, Біла Церква інвестує в технологічні рішення – «розумне місто», а Бурштин та Олександрія зосереджені на традиційній інфраструктурі.

Отже, міста Біла Церква, Бурштин та Олександрія демонструють комплексний підхід до сталого розвитку, адаптуючи свою стратегію до власних потреб, особливостей та пріоритетів, що дозволяє створити більш збалансовану й ефективну систему управління розвитком територій. Збалансований розвиток є запорукою досягнення високого рівня якості життя, екологічної безпеки й економічної стабільності. Кожне місто має потенціал для поліпшення за рахунок посилення інвестицій, модернізації інфраструктури та впровадження інноваційних технологій.

2.2. Європейські практики реалізації політики сталого розвитку територій

Концепція сталого розвитку, що була закріплена на Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку в 1992 р., передбачає покращення добробуту теперішнього суспільства й одночасне збереження ресурсів для майбутніх поколінь. Політика сталого розвитку ЄС спрямована на досягнення цілей сталого розвитку шляхом збалансування його складових на рівні національних політик країн-членів ЄС і встановлення стратегічних пріоритетів, які сприяють соціально-економічному зростанню, екологічній ефективності та покращенню якості життя теперішніх і майбутніх поколінь. Реалізація політики сталого розвитку відбувається на (рис. 2.7) [27, с. 93]:

– глобальному рівні (міжнародних організацій) відповідно до програмних документів, які регулюють питання забезпечення рівномірного соціально-економічного розвитку країн-членів ЄС, збереження та відтворення

навколишнього природного середовища тощо;

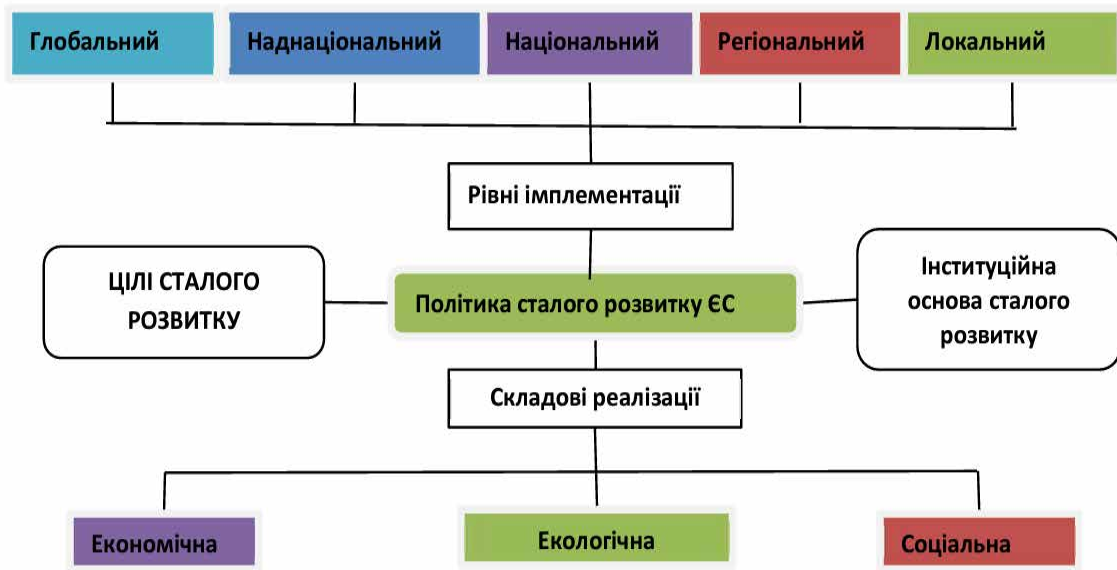

Рис. 2.7. Реалізація політики сталого розвитку в Європейському Союзі
Джерело: [27, с. 93].

– наднаціональному рівні (інституцій ЄС) шляхом формування стратегічних ініціатив. Зокрема, Європейська Комісія очолює групу міжнародних організацій (Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світовий банк, Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО), Міжнародна організація праці (МОП), ООН-ХАБІТАТ), які опікуються розвитком міст і сільських територій;

– національному рівні (урядів держав), де цілі сталого розвитку досягаються через стратегічне планування й управління;

– регіональному рівні рівновага між соціальною, економічною й екологічною підсистемами регіону як цілісної системи досягається через управління органів публічної влади;

– локальному (місцевому) рівнях механізм управління сталим розвитком розробляється на основі регіональних і місцевих стратегій за участю органів місцевого самоврядування у форматі «влада – бізнес – громада» [27, с. 93-94].

Збільшення кількості міських поселень проходить настільки інтенсивно, що за попередніми оцінками до 2050 р. містах буде проживати 6,7 млрд. осіб.

щоденно 180000 осіб зараз переїжджає до міст, і за прогнозами спеціалістів ООН у 2050 р. в містах проживатиме 68% усього населення світу. Однак така тенденція негативно впливає на навколишнє природне середовище: забруднення атмосферного повітря через активний рух різних видів транспорту, викиди промислових підприємств, тепло- й електростанцій; будівництво багатоповерхівок має негативні наслідки для ґрунтів. Міста є штучними екосистемами, в яких втрачено видове різноманіття рослин і тварин, яке заселяло цю територію раніше. Урбанізовані території у великій кількості витрачають водні ресурси для різних господарсько-побутових і промислових потреб. Брудна вода потрапляє у Світовий океан, вносячи до нього токсичні речовини [1].

Сьогодні країни зіштовхуються з такими глобальними проблемами, як: бідність, перенаселення, криза соціально-економічної системи, яка функціонує на засадах вільного ринку, зміна клімату, вичерпання природних ресурсів, дефіцит продовольства тощо. Механізм саморегуляції ринку негативно впливає на соціальне забезпечення і стан навколишнього природного середовища. Світові мегаполіси та великі міста тонуть у смітті, тому однією із найважливіших для публічного управління та адміністрування є проблема управління відходами. Утворення й накопичення значних обсягів відходів чинять негативний вплив на навколишнє середовище, громадське здоров'я та навіть туристичну діяльність відповідної території. Вони є загрозою для екологічної безпеки, безпеки життєдіяльності людей. Екологічні наслідки урбанізації в частині утворення та накопичення відходів представлено на рис. 2.8 [47, с. 155].

Найбільш поширеними забруднювальними речовинами у повітрі є дрібнодисперсні тверді частки, діоксид азоту, діоксид сірки, оксид вуглецю та вуглекислий газ. Наведений у табл. 2.4 перелік не є вичерпним, однак експерти увагу звертають на сукупний вплив суміші забруднювальних речовин, коли ці речовини посилюють негативний вплив одна одної і виникає синергетичний

токсичний ефект, що спричинює негативний вплив на людський організм і викликає безліч захворювань [47, с. 149].

Рис. 2.8. Проблема відходів урбанізованих територій як загрози екологічній безпеці та безпеці життєдіяльності людини

Джерело: [47, с. 155].

Встановлено, що на міжнародному рівні прийнято «Нову програму розвитку міст» (New Urban Agenda), в якій закріплено принципи сталого розвитку міст і контролю процесів урбанізації. Відповідно до цієї програми міста виконують такі функції, як [64, с. 42-43; 65]:

– соціальна й екологічна: рівний доступ до житла, продуктів харчування, питної води і санітарних послуг, охорони здоров'я, освіти, транспорту, енергетики тощо без будь-якої дискримінації;

**Наслідки забруднення атмосферного повітря як загрози безпеки
урбанізованих територій**

Забруднювачі повітря	Характеристика	Джерела утворення
Дрібнодисперсні тверді частки (particulate matter, PM)	Дуже дрібні фрагменти твердих матеріалів або крапельки рідини у повітрі, які розділені на групи в залежності від фракцій	– електростанції на вичопному паливі; – виробничі процеси; – системи опалення житлових будинків на вичопному паливі; – транспортні засоби
Діоксид сірки (SO ₂)	Безбарвний газ з різким задушливим запахом діоксид сірки утворюється при згорянні вугілля або нафти, що містить сірку в якості домішки	– виробництво електроенергії; – спалювання вичопного палива; – промислові процеси; – викиди автомобілів
Оксиди азоту (NO і NO ₂)	За звичайних умов є безбарвним газом із солодкуватим запахом. Він може підтримувати горіння; проявляє слабкі окисні та відновні властивості.	– транспортні засоби (вихлопні гази); – виробництво електроенергії; промислові процеси; – підприємства по виробництву азоту; – сільське господарство (випаровування азотних добрив з полів); – випробовування ядерної зброї та запуск ракет
Озон (O ₃)	Безбарвний газ, що знаходиться у верхніх шарах атмосфери; ключовий компонент фотохімічного смогу	утворюється внаслідок складної реакції між діоксидом азоту і вуглеводнями при сонячному світлі
Чадний газ (оксид вуглецю, CO)	Безбарвний газ, що утворюється в результаті неповного згорання та є найпоширенішим забруднювачем атмосфери.	– автомобільний транспорт, – спалювання вугілля і нафти; – пожежі; – промислове виробництво.
Вуглекислий газ (діоксид вуглецю, CO ₂)	Безбарвний газ, який не має запаху при малих концентраціях	– транспорт; – виробництво електроенергії; – промислове виробництво (виробництво цементу та утилізація газів шляхом їх спалювання в газових факелах) .

Джерело: [47, с. 149].

- територіальна: у межах адміністративних кордонів створюються центри комплексного збалансованого сталого місцевого розвитку;
- економічна: забезпечення стійкого економічного зростання шляхом здійснення структурних перетворень, досягнення високої продуктивності й ресурсоефективності, переходу до стійких моделей виробництва і споживання;
- суспільна: залучення громадськості до прийняття управлінських рішень через створення доступних, безпечних, екологічно чистих публічних просторів, налагодження соціальної взаємодії між різними поколіннями, культурного самовираження, згуртованості тощо, а також досягнення гендерної рівності шляхом розширення прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері зайнятості (отримання гідної роботи та оплати праці), запобігання та

ліквідація всіх форм дискримінації, насильства та домагань у приватних і громадських місцях та інше;

– планувальна: стійка, безпечна та доступна міська мобільність всіх ресурсоефективних транспортних систем для перевезення пасажирів і вантажів;

– управління ризиками стихійних та антропогенних лих: зниження ступеню вразливості, підвищення життєстійкості і здатності реагувати на лиха, сприяння пом'якшенню наслідків та адаптації до зміни клімату, захист, зберігання, відновлення екосистем, природних місць проживання та біорізноманіття, мінімізація впливу на навколишнє середовище.

Зазначимо, що урбанізація – це зростання міст унаслідок переміщення населення із сільських районів у пошуках кращої роботи та кращих умов для життя. Для покращення екологічної ситуації у світі необхідно здійснювати озеленення міст, а також намагатися зробити робочі місця в селах, щоб якомога менше людей прагнули покинути свій рідний дім [1; 5]. З метою досягнення цілі 11 – сталий розвиток міст і спільнот в європейських країнах активно впроваджуються концепції зеленої та циркулярної економік, що передбачає формування сприятливих умов для розвитку екологічно дружніх виробництв і бізнесів.

Тобто, «зелена економіка» – це, в першу чергу, залучення інвестицій в екосистемні послуги, у розвиток виробництва з низьким рівнем викидів вуглецю, у підвищення енергоефективності та збереження біорізноманіття. «Озеленення» економіки суттєво знижує негативний вплив на навколишнє середовище [19]. Згідно концепції «зеленої» економіки досягнення цілей сталого розвитку залежить від створення правильної економіки, пріоритети якої: від скорочення викидів парникових газів до підвищення енергоефективності й збереження природних екосистем [17].

Отже, політика «зеленої економіки» передбачає:

1. Скорочення забруднення навколишнього середовища та підвищення ресурсної ефективності у виробництві, сільському господарстві, будівництві,

в інфраструктурних секторах.

2. Зменшення несприятливих кліматичних змін за допомогою переходу до екологічно чистої енергетики (вітряної, сонячної, геотермальної, припливів, гідро- і морських біоенергетики, енергії від перероблення відходів, водневої) та низьковуглецевих процесів кінцевого споживання (електричні або гібридні двигуни).

3. Скорочення вразливості й адаптація до кліматичних змін шляхом створення систем раннього попередження та стійких до температурних аномалій технологій, поліпшення управління біорізноманіттям і лісовими ресурсами.

4. Підвищення добробуту внаслідок більш сталого та продуктивного використання ресурсів біорізноманіття, включаючи натуральну косметику й фармацевтику [34, с. 13].

Зазначимо, що важливим програмним документом з питань переходу на «зелені» засади розвитку ЄС є 7-й План у сфері навколишнього природного середовища (7 EAP), який спрямований на зростання частки зелених технологій на ринку товарів і підвищення конкурентоспроможності екологічних галузей. Завдяки державній підтримці, європейським структурним та інвестиційним фондам прискорено розвиток сектору відновлюваної енергетики та «зеленої» інфраструктури. План дій розширює фокус інноваційної політики ЄС у напрямі зелених технологій та інновацій, і охоплює наступні напрями дій, зокрема [16]:

- постійний огляд законодавчих актів щодо стимулювання екологічних інновацій у сферах управління природними (водними, лісовими та іншими) ресурсами, поводження з відходами тощо;
- фінансування проєктів із впровадження промислових еко-ініціатив;
- визначення ключових напрямів за якими стандарти та цільові показники найбільш сприяють розвитку еко-інновацій: переробка відходів, забезпечення питною водою, використання сталих будівельних матеріалів;
- надання фінансової підтримки та сервісів для малого і середнього

підприємництва, міжнародне співробітництво бізнесу в напрямі створення і впровадження еко-інновацій.

Трансформація економіки у напрямі ресурсоефективності підвищує конкурентоспроможність бізнесу, створює нові робочі місця, комерціалізує інновації, вдосконалює управління ресурсами протягом всього їх життєвого циклу. Кліматична трансформація означає комплексні зміни в способах, якими громади виробляють і використовують енергію, зокрема перехід на відновлювані джерела енергії, ведуть сільське, лісове, промислове господарство, організують рух громадського і приватного видів транспорту, покращують енергоефективність у будівлях, управляють природними ресурсами та вирішують питання викидів парникових газів з метою мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище [14; 15]. Циркулярна економіка є новою концепцією, спрямованою на забезпечення гармонізації між економічним зростанням й екологічною стійкістю. Циркулярна економіка асоціюється із «зеленим зростанням» і забезпечує рух від масового до відповідального споживання, тобто існує замкнений цикл використання ресурсів, що дозволяє зменшити негативний вплив на навколишнє середовище.

Європейський Союз суттєво модернізував нормативно-правову базу в сфері управління відходами, зокрема: Директива 2018/851/ЄС Європейського парламенту і Ради про внесення змін до Директиви 2008/98/ЄС про відходи; Директива 2018/850/ЄС Європейського парламенту і Ради про внесення змін до Директиви 1999/31/ЄС про захоронення відходів; Директива 2018/849 /ЄС Європейського парламенту і Ради про внесення змін до Директива 2000/53/ЄС про транспортні засоби з відпрацьованим ресурсом та 2006/66/ЄС про батареї, батареї та акумулятори та відпрацьовані батареї, та 2012/19/ЄС про відходи електричного та електронного обладнання; Директива 2018/852/ЄС Європейського парламенту і Ради про внесення змін до Директиви 94/62/ЄС про упаковку та відходи упаковки [28].

Отже, циркулярна економіка активізує реалізацію всіх складових

сталого розвитку: екологічної шляхом зменшення споживання вихідних матеріалів та енергії, відходів і викидів, і використання відновлюваних джерел енергії; економічної через зменшення витрат на сировину й енергію в системі координат «виробництво-споживання, управління відходами», а також контроль викидів, розробка екологічного законодавства, у т.ч. з питань оподаткування, заохочення нових ринкових бізнес можливостей; соціальної шляхом ефективного використання людського капіталу, збільшення зайнятості, демократичного прийняття управлінських рішень [52].

У м. Копенгагені (Данія) до 2025 р. впроваджується політика «вуглецево-нейтрального міста» та циркулярні практики в енергетиці, транспорті та будівництві, зокрема, скорочення енергоспоживання, використання відновлюваних джерел енергії, розвиток зеленої, у т.ч. транспортної (велосипедної та громадського електротранспорту) інфраструктури, встановлення зелених дахів і стін для зниження викидів CO₂ та покращення якості повітря. У 2021 р. у місті було скорочено викидів CO₂ на 72,6% порівняно з 2005 р., а встановлення понад 20000 «розумних» вуличних ліхтарів із регульованим освітленням на 76,0% зменшило витрати на освітлення. Крім того, приватні та комунальні будівлі проходять через енергозберігаючу модернізацію. Комуна співпрацює з приватним бізнесом та іншими європейськими містами в напрямі впровадження «нульових викидів» у будівництві, що дозволяє суттєво зменшити рівень забруднення.

Амстердам (Нідерланди) одне з перших європейських міст, яке впровадило циркулярну економіку (Циркулярна стратегія Амстердама 2020-2025 охоплює такі сфери, як будівництво, органічні відходи та споживчі товари). Місто прагне до 2050 р. повністю перейти на циркулярну економіку: зменшити використання нових матеріалів на 50%, відходів і викидів парникових газів інвестуючи створення інфраструктури для переробки будівельних матеріалів, електронних відходів і пластика, а також нових робочих місць. Всі нові будівельні проекти мають використовувати перероблені або екологічні матеріали, відновлювані джерела енергії. Також

підтримується партнерство приватних компаній щодо використання відходів одних як ресурс для інших, що зменшує обсяги сміття й оптимізує використання ресурсів у промислових зонах. Крім того, місцева влада популяризує користування сталими видами транспорту: велосипеди, електромобілі, громадський електротранспорт.

Стокгольм (Швеція) є світовим лідером у впровадженні принципів зеленої економіки, зосереджуючись на зменшенні викидів вуглецю й ефективному використанні природних ресурсів. У місті впроваджуються комплексні екологічні ініціативи для створення економіки, яка не шкодить довкіллю та сприяє соціальному благополуччю. Так, місцева влада впроваджує програму Vision 2040, яка дозволить місту стати кліматично нейтральним шляхом значного скорочення викидів CO₂ через перехід на відновлювані джерела енергії, розвиток зеленої інфраструктури та поліпшення енергоефективності будівель (модернізація та використання екологічних матеріалів), сортування відходів. У Стокгольмі активно впроваджуються технології «розумного міста» для покращення якості життя містян: цифрові сервіси, які покращують комунікацію між владою і громадянами, автоматизують процеси, оптимізуючи роботу всіх комунальних підприємств. У місті активно розвивається екологічний транспорт, включаючи велодоріжки, громадський електротранспорт і на біопаливі, електромобілі. Стокгольм був одним із перших міст Європи, який впровадив плату за в'їзд у центр міста, тим самим зменшуючи кількість приватних автомобілів і сприяючи зменшенню викидів в атмосферу.

Місцева влада працює над збереженням і покращенням якості водних ресурсів: модернізація очисних споруд, систем очищення води та фільтрації. Одним із найбільших міських проєктів сталого розвитку у Швеції є проєкт «Королівський морський порт» (Royal Seaport). Це територія колишнього промислового району порту, яка трансформується у сучасний, екологічно чистий район для життя, роботи та відпочинку містян. Тобто це кліматично нейтральний район, де дотримуються норм енергоефективності, екологічних

будівельних стандартів і розвивають низьковуглецеву інфраструктуру. У районі значну увагу приділено озелененню: численні парки, сквери та зелені дахи допоможуть зменшити рівень забруднення повітря і зберегти біорізноманіття. Отже, проєкт «Королівський морський порт» є зразком сталого міського планування, що демонструє як можна поєднати сучасні технології, екологічну відповідальність і комфорт для мешканців у єдиному міському середовищі.

Проєкти «Циркулярний Гельсінкі» (Фінляндія) та «Циркулярний Глазго» (Великобританія) спрямовані на впровадження принципів циркулярної економіки в міське середовище. Перший проєкт активно інтегрує циркулярні принципи в різні аспекти міського життя, наприклад:

- використання екологічно чистих матеріалів, повторне використання будівельних компонентів і впровадження енергоефективних технологій;
- поширення практики роздільного збору та переробки відходів, що мінімізує кількість сміття, що потрапляє на звалища;
- підтримка розвитку стартапів і підприємств, які працюють у сфері циркулярної економіки, надання грантів та консультацій;
- проведення освітніх програм і заходів для підвищення обізнаності населення про переваги циркулярної економіки.

Другий проєкт трансформує місто в напрямку сталого розвитку шляхом залучення місцевих підприємств до впровадження циркулярних практик, таких як повторне використання матеріалів і зменшення відходів; підтримки розробки нових бізнес-моделей, включаючи обмін ресурсами та послугами; організація тренінгів і семінарів для підвищення кваліфікації працівників у сфері циркулярної економіки; залучення місцевих активістів до розробки проєктів з переробки, повторного використання та спільного споживання ресурсів. Отже, обидві ініціативи демонструють прагнення міст до сталого розвитку й ефективного використання ресурсів, що сприяє покращенню якості життя мешканців і збереженню навколишнього середовища.

Таким чином, сучасні тенденції урбанізації та розвитку міст спрямовані на досягнення їх сталого розвитку, що полягає в гармонійному поєднанні соціальних, економічних та екологічних аспектів. Нова програма розвитку міст закріплює рівний доступ до життєво важливих ресурсів, залучення громадськості до прийняття управлінських рішень, ефективного планування та управління ризиками. В європейських країнах для забезпечення сталого розвитку впроваджуються концепції зеленої та циркулярної економік, які дозволяють знизити негативний вплив на навколишнє природне середовище, підвищити енергоефективність і зберегти природні ресурси для майбутніх поколінь. Зелена економіка зосереджена на інвестуванні екопослуг, розвитку відновлюваної енергетики та зменшенні викидів вуглецю, а циркулярна економіка забезпечує закритий цикл використання ресурсів, зменшуючи відходи та забруднення довкілля. Тобто, створюються умови для розвитку екологічно дружніх виробництв і нові робочі місця, модернізується нормативно-правова база в сфері управління відходами, підвищується конкурентоспроможність національних економік.

Копенгаген, Амстердам, Стокгольм, Гельсінкі, Глазго демонструють успішні ініціативи у сфері сталого розвитку, впровадженні вуглецево-нейтральних і циркулярних практик, модернізації інфраструктури, розвитку екологічного транспорту та енергозберігаючих технологій. Такі проекти є якісними прикладами застосування інноваційного підходу до міського планування, що сприяє покращенню якості життя мешканців і збереженню довкілля. Отже, сталий розвиток міст трансформує міські території, зменшуючи екологічне навантаження, підвищуючи економічну ефективність та забезпечуючи соціальне благополуччя.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що в аналізованих нами містах, а саме: Біла Церква, Бурштин та Олександрія сталий розвиток передбачає баланс між економічною

ефективністю, екологічною стабільністю та соціальним благополуччям. Для кожної компоненти визначено конкретні підсистеми, що включають різні показники та сфери діяльності, наприклад, інфраструктура, енергетика, якість довкілля, соціальний захист тощо. Стосовно економічного розвитку: у Білій Церкві акцент зроблено на міській інфраструктурі, розумному місті та економічній діяльності, що включає інвестиції, транспорт і комунальні послуги. У Бурштині – на конкурентоспроможності, бізнес-середовищі, підтримці бізнесу, соціального захисту та зайнятості. В Олександрії – на економічне зростання, зайнятість, інвестиційну діяльність та інновації.

Щодо екологічного розвитку: Біла Церква приділяє увагу якості довкілля, раціональному використанню ресурсів, енергозбереженню та підтримці зелених зон. У Бурштині екологічна стратегія зосереджена на покращенні якості повітря, води, створені зелених зон, а також на ефективному поводженні з відходами. Олександрія фокусується на раціональному використанні водних та енергетичних ресурсів, якості повітря й управлінні відходами. Тобто, всі три міста знаходяться на позиції збереження екологічних ресурсів та їх раціонального використання, що сприяє покращенню екологічної ситуації. Соціальний розвиток: у Білій Церкві включає якість життя, подолання нерівності, безпеку, охорону здоров'я та освіти. У Бурштині акцент зроблено на якість життя населення, доступ до освіти, культуру, спорт і соціальний захист. В Олександрії важливими є соціальний захист, подолання нерівності, а також розвиток міської інфраструктури, охорона здоров'я, культура й освіта.

Оцінюючи інфраструктурні рішення встановлено, що основна відмінність полягає у підході до інфраструктури. Так, Біла Церква інвестує в технологічні рішення – «розумне місто», а Бурштин та Олександрія зосереджені на традиційній інфраструктурі. Отже, міста Біла Церква, Бурштин та Олександрія демонструють комплексний підхід до сталого розвитку, адаптуючи свою стратегію до власних потреб, особливостей та пріоритетів, що дозволяє створити більш збалансовану й ефективну систему управління

розвитком територій. Збалансований розвиток є запорукою досягнення високого рівня якості життя, екологічної безпеки й економічної стабільності. Кожне місто має потенціал для поліпшення за рахунок посилення інвестицій, модернізації інфраструктури та впровадження інноваційних технологій.

З'ясовано, що сучасні тенденції урбанізації та розвитку міст спрямовані на досягнення їх сталого розвитку, що полягає в гармонійному поєднанні соціальних, економічних та екологічних аспектів. Нова програма розвитку міст закріплює рівний доступ до життєво важливих ресурсів, залучення громадськості до прийняття управлінських рішень, ефективного планування та управління ризиками. В європейських країнах для забезпечення сталого розвитку впроваджуються концепції зеленої та циркулярної економік, які дозволяють знизити негативний вплив на навколишнє природне середовище, підвищити енергоефективність і зберегти природні ресурси для майбутніх поколінь. Зелена економіка зосереджена на інвестуванні екопослуг, розвитку відновлюваної енергетики та зменшенні викидів вуглецю, а циркулярна економіка забезпечує закритий цикл використання ресурсів, зменшуючи відходи та забруднення довкілля. Тобто, створюються умови для розвитку екологічно дружніх виробництв і нові робочі місця, модернізується нормативно-правова база в сфері управління відходами, підвищується конкурентоспроможність національних економік.

Копенгаген, Амстердам, Стокгольм, Гельсінкі, Глазго демонструють успішні ініціативи у сфері сталого розвитку, впровадженні вуглецево-нейтральних і циркулярних практик, модернізації інфраструктури, розвитку екологічного транспорту та енергозберігаючих технологій. Такі проєкти є якісними прикладами застосування інноваційного підходу до міського планування, що сприяє покращенню якості життя мешканців і збереженню довкілля. Отже, сталий розвиток міст трансформує міські території, зменшуючи екологічне навантаження, підвищуючи економічну ефективність та забезпечуючи соціальне благополуччя.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Інструменти реалізації соціально-гуманітарної політики у досягненні сталого розвитку територій

Суспільні процеси регулюються через реалізацію соціально-гуманітарної політики, що передбачає налагодження ефективної співпраці держави та громадянського суспільства, тому її інструментами є засоби за допомогою яких держава виконує свої зобов'язання, тобто використовуються для забезпечення соціального добробуту, розвитку людського капіталу та підтримки суспільної згуртованості. На рис. 3.1 представлені деякі інструменти соціальної політики [26].

Рис. 3.1. Основні інструментів соціальної політики (В. Малімон)

Джерело: [26, с. 68].

Правові інструменти забезпечують законодавчу основу для реалізації соціальної політики, гарантують дотримання прав громадян та юридичний захист вразливих груп населення. Економічні – охоплюють трансфери, оподаткування, страхування, кредити й інші елементи економічної політики та спрямовані на забезпечення фінансової підтримки населення, надання допомоги вразливим верствам через соціальні виплати, пільги та субсидії. Організаційно-адміністративні інструменти створюють нормативно-правову базу, що регулює діяльність закладів, які надають публічні послуги. Соціально-психологічні – надають підтримку громадянам через систему інформаційних, консультативних, психологічних та інших послуг.

Отже, дана схема інструментів демонструє комплексний підхід до забезпечення соціального захисту населення. Кожна група інструментів має свою специфіку та спрямованість, що дозволяє ефективно реагувати на різні суспільні виклики.

Вагомим пріоритетом соціально-гуманітарної політики є забезпечення сталого людського розвитку, а тому вона пов'язана із національною безпекою, оскільки реалізує низку наступних політик: демографічну, пенсійну, формування та розвитку людського потенціалу (охорона здоров'я, освіта, наука й інновації, культура, фізична культура і спорт, соціальний захист тощо), національного самоусвідомлення, забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, у сфері національних відносин і релігії та інше [13, с. 81].

Як зазначають О. Штиршов, Я. Жовнірчик та А. Коссе соціальна політика є системою заходів або дій, що здійснюють органи публічної влади, окремі особи й інші інституції з метою створення суспільно прийнятних соціально орієнтованих умов для реалізації потреб і можливостей членів суспільства, підвищення рівня й якості їхнього життя; а гуманітарна політика спрямована на забезпечення соціально-гуманітарного розвитку суспільства, забезпечення безпечних умов існування кожної людини тощо. На рис. 3.2 представлені напрями реалізації соціогуманітарної політики [63].

Рис. 3.2. Інструменти соціогуманітарної політики

(О. Штиршов, Я. Жовнірчик, А. Коссе)

Джерело: [63].

На нашу думку, основними інструментами соціально-гуманітарної політики є:

1. Нормативно-правове забезпечення, соціальні та екологічні стандарти та норми, наприклад, визначення прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, пенсійного та соціального забезпечення, вимоги щодо раціонального використання ресурсів, зменшення шкідливих викидів тощо.

2. Фінансові інструменти: бюджетне фінансування (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, культура тощо), податки, у т.ч. стимулювання екологічно чистих технологій і зменшення забруднення, трансферти (субсидії і дотації), інвестиції та гранти (фінансова підтримка досліджень і проєктів, що сприяють модернізації житлового фонду, впровадженню відновлюваних джерел енергії, екологічного транспорту, переробки матеріалів).

3. Адміністративні інструменти: організація діяльності мережі публічних установ, наприклад, центри зайнятості, служби соціального захисту, центри надання адміністративних та соціальних послуг; інклюзивні програми зайнятості дозволяють забезпечити рівний доступ до праці, зокрема

для людей з інвалідністю, малозабезпечених, ВПО тощо.

4. Інформаційні інструменти: використання цифрових технологій для моніторингу навколишнього середовища, управління ресурсами, проведення інформаційних кампаній, зниження соціальної нерівності та підтримка соціально вразливих груп (дітей, жінок, людей похилого віку), популяризація здорового способу життя, гендерної рівності, толерантності та інше.

5. Освітні інструменти: програми підвищення кваліфікації, національно-патріотичне виховання, інтеграція культурних, екологічних аспектів у систему освіти, наприклад, зміна клімату, збереження національної культури, біорізноманіття, сортування та переробка відходів та інше, а також підтримка наукових інноваційних досліджень і проєктів у сфері суспільних відносин, підвищення обізнаності населення про сталий розвиток через ЗМІ, культурні й освітні програми.

6. Державно-приватне партнерство, соціальний бізнес, діяльність громадських організацій та інше – реалізація різних соціальних і гуманітарних програм і проєктів.

Державна гуманітарна політика є сукупністю цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного розвитку суспільства, розкриття та збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовної й творчої реалізації особистості та необхідної для цього динаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя [32, с. 11].

Ефективне планування заходів із реалізації гуманітарної політики сприяє досягненню консенсусу між різними соціальними силами й інтересами, забезпеченню демократичної консолідації суспільства, його розвитку в межах базових цінностей національної безпеки держави, створенню якісних умов для розвитку і конкурентоспроможності національного сектора масової культури, підвищення естетичної якості культурних продуктів, що відносяться до масової культури, залучення масової культури до процесів реалізації державної гуманітарної політики та стратегічних комунікацій, що загалом

зміцнює культурно-інформаційне поле в контексті протистояння інформаційній агресії рф проти України [36].

За допомогою гуманітарної політики різні сфери суспільного життя розвиваються з урахуванням потреб та інтересів громадян, створюються сприятливі умови для розкриття творчого потенціалу й самореалізації кожної особистості, а також розвитку національної культури в цілому. Зазначимо, що пріоритетною метою регіональної гуманітарної політики є духовний розвиток суспільства, поліпшення його морального стану та здоров'я, ефективного використання всіх ресурсів територій для підвищення добробуту населення і формування волелюбного, патріотично налаштованого громадянського суспільства [3, с. 192-193].

Повномасштабна війна спричинила масові вимушені переміщення населення в середині країни і за кордон, дестабілізацію ринків праці й зайнятості, що спричинило низку критично гострих соціальних викликів і загроз національній безпеці країни. Масова міграція веде до поглиблення демографічної кризи та зменшення ресурсної спроможності відбудови країни у повоєнний період. Через активні бойові дії, які тривають в Україні з 2022 р. діти-сироти, багатодітні сім'ї, пенсіонери, родини військовослужбовців стали більш незахищеними, безпритульні, біженці та сім'ї полонених – більш вразливими. В Україні налічуються величезні втрати людей, значна кількість скалічених серед військових і цивільних [4; 49]. Існуюча ситуація потребує формування та реалізації більш ефективної соціально-гуманітарної політики, орієнтованої на врегулювання гострих соціальних проблем, у т.ч. міграційних процесів, здатної зберегти людський капітал як ключовий інтелектуальний і кадровий ресурс, здолати високу соціальну вразливість та економічну нестабільність у суспільстві [11, с. 227].

Недоліки в публічному управлінні в соціальній і гуманітарній сферах катастрофічно позначилися на суспільному розвитку. Економічне зростання й ефективна соціально-гуманітарна політика взаємозв'язані та поєднані з належним рівнем інвестиційної привабливості та економічної безпеки,

зовнішньоекономічними відносинами, ринковою кон'юнктурою та формуванням людського потенціалу. Брак ефективно продуманих стратегічних та оперативних управлінських рішень, а відтак суспільна неготовність до повномасштабного вторгнення росії в Україну призведе до соціально-гуманітарної кризи в країні [21, с. 63-64].

Вважаємо, що ефективна реалізація соціально-гуманітарної політики на місцевому рівні дозволить поліпшити якість життя населення, зменшити соціальну нерівність і сприяти освітньо-культурному розвитку територіальних громад. Невизначене сьогоднішнє та не достатньо ефективне використання інструментів соціально-гуманітарної політики ускладнюють досягнення сталого розвитку територій, зокрема:

1. Цілі сталого розвитку недостатньо інтегровані в державну, регіональну та місцеву політики, що свідчить про відсутність системного політичного бачення і фрагментарне застосування інструментів реалізації сталого розвитку.

2. Відсутність комплексного підходу, через що соціально-гуманітарна політика часто реалізується на місцевому рівні без урахування економічних та екологічних аспектів, що суперечить принципам сталого розвитку, і призводить до короткострокових рішень, які не враховують довгострокові наслідки.

3. Збройний конфлікт та окупація окремих територій створюють додаткові виклики для реалізації соціально-гуманітарної політики, зокрема через масове переміщення населення та руйнування інфраструктури.

4. Брак кваліфікованих кадрів і фінансування соціально-гуманітарних програм і проєктів, спрямованих на досягнення сталого розвитку територій. Обмеженість місцевих бюджетів ускладнює реалізацію програм сталого розвитку, зокрема в частині підтримки освітніх, соціальних і культурних ініціатив. А залучення додаткових коштів через міжнародну допомогу, гранти та партнерства потребує компетентних фахівців, здатних підготувати якісні проєктні заявки.

5. Низький рівень громадської обізнаності щодо сталого розвитку та ролі соціально-гуманітарної політики у його досягненні, а також суспільної згуртованості обмежує громадську підтримку відповідних ініціатив. Слабка взаємодія органів публічної влади з громадськістю та бізнесом стримує реалізацію соціально-гуманітарної політики, оскільки вона не враховує реальні потреби населення.

Таким чином, для подолання існуючих проблем необхідно посилити інтеграцію цілей сталого розвитку у публічну політику через прийняття та реалізацію відповідних стратегічних документів, забезпечити належне фінансування, розвивати соціальний капітал, підвищувати інституційну спроможність і впроваджувати комплексний підхід до планування та реалізації публічної політики досягнення сталого розвитку територій.

Для підвищення ефективності реалізації соціально-гуманітарної політики на місцевому рівні, важливо використовувати сучасні інструменти, які допоможуть досягти цілей сталого розвитку, зокрема:

1. Інтеграція цілей сталого розвитку у місцеві стратегії розвитку, впровадження моніторингу, оцінювання та контролю за станом реалізації цілей сталого розвитку з використанням чітко визначених показників, які дозволяють оцінити соціальний, економічний та екологічний впливи на розвиток території.

2. Використання інструментів партисипативного управління: бюджету участі (прийняття рішень щодо розподілу бюджетних коштів на соціальні та гуманітарні проекти), створення громадських рад і проведення публічних консультацій (регулярне залучення громадськості та представників бізнесу до обговорення стратегічних рішень, пов'язаних зі сталим розвитком території).

3. Підтримка соціального підприємництва та державно-приватного партнерства, що сприятиме вирішенню проблем, таких як: безробіття, соціальна ізоляція, доступ до якісних публічних (освітніх, медичних, культурних, соціальних та інших) послуг, реалізація інфраструктурних проєктів.

4. Використання цифрових інструментів та інновацій: електронне урядування (впровадження онлайн-платформ для доступу до адміністративних та соціальних послуг, що підвищить прозорість процесів і зменшить корупційні ризики), мобільні додатки, які дозволять мешканцям швидко отримувати інформацію про місцеві ініціативи, залишати відгуки та брати участь у голосуваннях щодо соціальних і гуманітарних проектів.

5. Розширення партнерства (співпраці) для сталого розвитку, у т.ч. із міжнародними організаціями, такими як: ООН, Світовий банк, USAID, для залучення ресурсів та обміну досвідом у сфері сталого розвитку; встановити партнерства з університетами та дослідницькими центрами для розробки науково обґрунтованих стратегій розвитку та впровадження інновацій.

Отже, війна в Україні створила нові виклики для соціально-гуманітарної політики, пов'язані з масовим переміщенням населення, руйнуванням інфраструктури, зростанням рівня бідності та посиленням соціальної нерівності. Органи державної, регіональної і місцевої влади мають адаптувати свої стратегії та політики, щоб забезпечити підтримку населенню в умовах воєнного стану та створити основу для відновлення після завершення збройного конфлікту. Соціально-гуманітарна політика в умовах війни повинна бути гнучкою, комплексною й адаптованою до нових викликів. Державні органи мають зосередитися на розробці стратегій підтримки населення, регіональні – на координації допомоги та відновленні інфраструктури, а місцеві – на забезпеченні оперативного реагування на потреби громади.

Впровадження запропонованих інструментів дозволить досягти більшої ефективності реалізації соціально-гуманітарної політики, покращити якість життя населення та забезпечити сталість розвитку територій. На місцевому рівні потрібно розробляти й впроваджувати комплексні стратегії сталого розвитку. Ефективне співробітництво між владою, громадськістю, бізнесом і міжнародними партнерами дозволить пом'якшити наслідки війни та забезпечити сталий розвиток територій в Україні.

3.2. Інструменти реалізації екологічної політики та природокористування як складової сталого розвитку

У часи незалежності екологічні проблеми в Україні спричинені, передусім, використанням ресурсомістких та енергоємних технологій, зношеного обладнання та механізмів, застарілих очисних споруд, надмірним забрудненням поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нерозвинутістю ринку екологічних послуг. З 2022 р. додалися наслідки бойових дій, які ведуться на території України. Крім того, наше суспільство має низький рівень екологічної свідомості та незначні адміністративні санкції за екологічні правопорушення, тому наявні масові екологічні злочини [22]. Метою державної регіональної екологічної політики є забезпечення конституційного права кожного громадянина на безпечне довкілля, що передбачає [43; 48]:

- 1) збереження цілісності існуючих екосистем, мінімізування ризиків для здоров'я та благополуччя людей, забезпечення екологічної безпеки;
- 2) впровадження екоцентричної ідеології й екосистемного підходу до прийняття управлінських рішень;
- 3) забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства.

Ефективність реалізації екологічної політики в демократичному суспільстві визначається наявною системою публічного управління сферою охорони навколишнього середовища і відповідальності посадових осіб, бізнесу та громадян, державного й громадського нагляду та контролю за використанням і відтворенням природних ресурсів, проведенням екологічної експертизи проєктів у різних сферах і галузях, а також дотриманням норм чинного природоохоронного законодавства [22]. Важливим інструментом реалізації екологічної політики є «запровадження національних екологічних доктрин, спрямованих на забезпечення реалізації сталого розвитку держави, високу якість життя і здоров'я її населення, національну безпеку, що може бути забезпечено лише за умови збереження природних систем і підтримки

відповідної якості навколишнього середовища» [12].

Зазначимо, що екологічна політика, в першу чергу на місцевому рівні, є запорукою забезпечення права громадян на безпечне навколишнє середовище. Це вимагає розробки заходів державного контролю та нагляду, які включають оцінку та моніторинг стану природних ресурсів, розробку та впровадження екологічних стандартів і нормативів, захист природних територій та збереження біорізноманіття. Екологічні стандарти та нормативи визначають допустимий рівень використання природних ресурсів і межі забруднення [20].

В Україні існує низка проблем у сфері екологічної політики та природокористування, які потребують негайного вирішення для забезпечення сталого розвитку та збереження довкілля, зокрема:

1. Забруднення атмосферного повітря, погіршення його якості, від викидів забруднюючих речовин промислових підприємств, транспорту та енергетичного сектору, особливо у великих містах і промислових регіонах.

2. Погіршення якості водних ресурсів через скидання неочищених або недостатньо очищених стічних вод, забруднення річок і озер хімічними речовинами та важкими металами, що негативно впливають на екосистеми та здоров'я населення.

3. Неефективне поводження з відходами у зв'язку з низьким рівнем переробки й утилізації твердих побутових відходів, що призводить до накопичення сміття на полігонах, забруднення ґрунтів і підземних вод.

4. Втрата біологічного різноманіття, а саме: незаконна вирубка лісів і браконьєрство сприяють зменшенню чисельності видів флори та фауни через знищення природних середовищ існування.

5. Деградація земель і ґрунтів: надмірна розораність, ерозія, засолення та забруднення ґрунтів хімічними речовинами знижують їх родючість і продуктивність.

6. Недостатня інтеграція екологічної політики, оскільки екологічні аспекти часто не враховуються при прийнятті рішень на різних рівнях

публічного управління, що призводить до конфліктів між економічними й екологічними інтересами.

7. Слабка інституційна спроможність: недостатня координація між органами публічної влади, відсутність ефективного оцінювання, моніторингу та контролю.

8. Низький рівень екологічної свідомості населення – брак інформації та освіти щодо розуміння екологічних проблем і способів їх вирішення знижує активність громадян у сфері охорони довкілля.

На наш погляд, ефективна екологічна політика на місцевому рівні – це сукупність заходів, стратегій і рішень, які впроваджуються органами місцевого самоврядування з метою забезпечення екологічної безпеки, збереження природних ресурсів і покращення якості життя населення. Така політика передбачає управління природними ресурсами, контроль за їхнім використанням та охорону навколишнього середовища з урахуванням місцевих особливостей і потреб громади. Тому, для подолання наявних у країні проблем необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на посилення дотримання норм екологічного законодавства, підвищення ефективності публічного управління природними ресурсами, розвиток екологічної освіти та залучення громадськості до процесів прийняття рішень на місцевому рівні. До інструментів екологічної політики можемо віднести:

1) норми природоресурсного та природоохоронного законодавства, де перше складають нормативно-правові акти, які регулюють охорону й використання природних ресурсів (земля, ліс, надра, вода, атмосфера, тваринний і рослинний світ), а друге – які регулюють охорону навколишнього середовища загалом. І те й інше становлять основу для раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища [12].

Отже, екологічне законодавство регулює взаємовідносини конкретної людини з природою, контролює вплив її діяльності на стан навколишнього середовища, запобігає забрудненню та сприяє його збереженню для майбутніх поколінь. На рівні територіальних громад на його підставі затверджуються

відповідні місцеві програми, проводяться екологічні заходи, притягуються до відповідальності порушники екологічні норми. Результативністю застосування цього інструменту на практиці є: підвищення екологічної свідомості населення, зменшення забруднення навколишнього середовища, покращенню якості природних ресурсів тощо.

2) екологічні стандарти встановлюють допустимі рівні забруднення навколишнього середовища, обмеження на викиди шкідливих речовин і регулюють використання природних ресурсів; розробляються на основі наукових досліджень і мають на меті захистити здоров'я людей та екосистем. Наприклад, Європейський Союз має Директиви щодо якості атмосферного повітря, які встановлюють допустимі концентрації забруднюючих речовин. В Україні впроваджуються стандарти з очищення стічних вод, що сприяє покращенню якості водних ресурсів. Результативністю застосування цього інструменту на практиці є: зменшення шкідливих викидів, покращення якості повітря, води та ґрунтів, контроль за діяльністю підприємств і впровадження ними екологічно чистих технологій.

3) екологічні податки – це фіксовані збори, які стягуються з підприємств та організацій за забруднення навколишнього середовища або використання природних ресурсів. Тобто, їх стягнення стимулює до зниження шкідливих викидів і заохочує раціонально використовувати ресурси. В Україні екологічний податок стягується з підприємств за викиди в атмосферу, у водні об'єкти та за розміщення відходів. Кошти від цього податку спрямовуються на фінансування екологічних програм і заходів. У країнах ЄС активно застосовуються податки на викиди вуглекислого газу, що стимулює підприємства переходити на відновлювані джерела енергії. Результативністю застосування цього інструменту на практиці є: зниження підприємствами обсягів забруднення, впровадження енергоефективних технологій, інвестування екологічних проектів.

4) дозволи на забруднення навколишнього середовища надаються підприємствам, які отримують право викидати певну кількість забруднюючих

речовин у навколишнє середовище за умови дотримання встановлених нормативів. Тобто, дозволи є інструментом контролю за впливом промислових підприємств на довкілля. В ЄС застосовується система торгівлі квотами на викиди. Підприємства можуть купувати та продавати дозволи на викиди парникових газів, стимулюючи тим самим зниження загального обсягу викидів. Результативністю застосування цього інструменту на практиці є: контроль за діяльністю підприємств, модернізація технологій, зменшення шкідливого впливу на довкілля, дотримання екологічних стандартів.

Таким чином, застосування екологічних інструментів, таких як законодавство, стандарти, податки та дозволи на забруднення, є важливим елементом сталого розвитку. Вони сприяють зменшенню негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище, підвищують відповідальність підприємств та забезпечують ефективне використання природних ресурсів. Використання цих інструментів на рівні територіальних громад, регіонів і держави допоможе забезпечити якість життя населення, зберегти природне багатство та створити передумови для сталого економічного розвитку.

Зазначимо, що воєнні дії створили нові виклики для екологічної безпеки України, що потребує адаптації стратегій і заходів екологічної політики на всіх рівнях публічного управління. Відбудова територіальних громад має проходити із застосуванням природоорієнтованих підходів завдяки яким буде забезпечено базові потреби громадян у чистому та безпечному довкіллі, створенні нових робочих місць і диверсифікації галузей економіки [8]. Для покращення реалізації екологічної політики, зокрема на місцевому рівні, на нашу думку, потрібно:

- 1) Застосувати комплексний підхід до управління природними ресурсами (вода, ґрунти, ліси, повітря), з урахуванням екологічного стану конкретної території, її соціально-економічного потенціалу та потреб місцевого населення. Місцеві стратегії сталого розвитку територіальних громади мають акцентувати увагу посадових осіб та інших заінтересованих сторін на збереженні екосистем і запобіганні деградації природних

ландшафтів. З метою поліпшення ситуації в сфері природокористування потрібно інтегрувати екологічні аспекти в усі сектори економіки, активізувати міжнародне співробітництво в цій сфері.

2) Забезпечити на постійній основі прозоре залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень: проведення громадських слухань, обговорень і консультацій з екологічних питань, участь громадських організацій та волонтерів у реалізації екологічних проектів та ініціатив (наприклад, очищення водойм, сортування сміття), а також посилити моніторинг і публічний контроль за станом довкілля і дотриманням екологічних норм (зокрема, обмеження на викиди шкідливих речовин у повітря, скидання стічних вод, розміщення відходів тощо).

3) Розробляти й реалізовувати місцеві екологічні проекти, спрямовані на зниження забруднення повітря, води та ґрунтів, зменшення обсягів відходів, з енергоефективності та розвитку відновлюваної енергетики (сонячні панелі, вітрові турбіни) та екологічної інфраструктури (сортування та переробки відходів, зокрема створення пунктів збору вторинної сировини, компостувальних майданчиків і сміттепереробних заводів, модернізація очисних споруд та інше).

4) Фінансувати екологічні ініціативи через місцеві бюджети, екологічні фонди або грантові програми, залучати кошти приватного сектору, впроваджувати проекти державно-приватного партнерства з розвитку «зеленої» економіки, що дозволить зменшити залежність від традиційних джерел енергії, особливо враховуючи значні руйнування енергетичних об'єктів, і знизити викиди парникових газів.

5) Розвивати підприємництво на основі кластерів, впроваджувати кооперацію з метою вирішення екологічних і проблем природокористування. Встановлено, що «стратегії розвитку кластерних утворень передбачають врахування інтересів кожного учасника (органів публічної влади, представників бізнесу й громадського сектору, освітян і науковців, мешканців) і території, де утворюється кластер, який має вагому соціально-економічну,

екологічну й іншу значимість для конкретного регіону» [9], а створення кооперативів у сільських територіальних громадах «позитивно позначиться на використанні лісових і водних ресурсів, сприятиме розвитку рекреаційного господарства» [9].

б) Поширювати екологічне просвітництво населення шляхом проведення освітніх програм у закладах дошкільної, шкільної та позашкільної освіти, освітньо-інформаційних кампаній серед дорослого населення щодо важливості сортування відходів, енергоефективності та захисту природних ресурсів тощо. А також проводити інформаційні кампанії з питань екологічної безпеки, включаючи правила поводження з вибухонебезпечними предметами та способи захисту від хімічного забруднення.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що для подолання існуючих проблем необхідно посилити інтеграцію цілей сталого розвитку у публічну політику через прийняття та реалізацію відповідних стратегічних документів, забезпечити належне фінансування, розвивати соціальний капітал, підвищувати інституційну спроможність і впроваджувати комплексний підхід до планування та реалізації публічної політики досягнення сталого розвитку територій. Для підвищення ефективності реалізації соціально-гуманітарної політики на місцевому рівні, доцільно використовувати такі сучасні інструменти: місцеві стратегії сталого розвитку; моніторинг, оцінювання та контроль за станом реалізації цілей сталого розвитку за чітко визначеними показниками, які дозволяють оцінити соціальний, економічний та екологічний впливи на розвиток території.

Крім того, використовувати інструменти партисипативного управління: бюджет участі, створення громадських рад, проведення публічних консультацій. Підтримувати розвиток соціального підприємництва, державно-приватного партнерства, співпраці (міжтериторіальної, транскордонної,

міжнародної, науково-дослідницької та іншої), використання цифрових інструментів та інновацій, які дозволять мешканцям швидко отримувати інформацію про місцеві ініціативи, залишати відгуки та брати участь у голосуваннях щодо соціальних і гуманітарних проектів.

Оскільки, повномасштабне вторгнення РФ на територію України створило нові виклики для соціально-гуманітарної політики, то органи публічної влади мають адаптувати свої стратегії та політики до нових умов, щоб забезпечити соціально-гуманітарну підтримку населенню і створити основу для відновлення після завершення збройного конфлікту. Державні органи мають зосередитися на розробці стратегій підтримки населення, регіональні – на координації допомоги та відновленні інфраструктури, а місцеві – на забезпеченні оперативного реагування на потреби громади. Ефективне співробітництво між владою, громадськістю, бізнесом і міжнародними партнерами дозволить пом'якшити наслідки війни та забезпечити сталий розвиток територій в Україні.

Зазначимо, що застосування екологічних інструментів, таких як: законодавство, стандарти, податки та дозволи на забруднення спрямоване на зменшення негативного впливу людської діяльності на навколишнє природне середовище, підвищення відповідальності підприємств і забезпечення контролю за ефективним використанням природних ресурсів. Воєнні дії створили нові виклики для екологічної безпеки, що потребує адаптації стратегій і заходів екологічної політики на всіх рівнях публічного управління, а тому відбудова територіальних громад має проходити із застосуванням природоорієнтованих підходів.

Тому, для покращення реалізації екологічної політики, зокрема на місцевому рівні, на нашу думку, потрібно: застосувати комплексний підхід до управління природними ресурсами з урахуванням екологічного стану конкретної території, її соціально-економічного потенціалу та потреб місцевого населення; інтегрувати екологічні аспекти в усі сектори економіки, активізувати міжнародне співробітництво в цій сфері; забезпечити на

постійній основі прозоре залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень, посилити моніторинг і публічний контроль за станом довкілля і дотриманням представниками бізнесу і громадськістю екологічних норм; розробляти й фінансувати з різних джерел місцеві екологічні проєкти, розвивати екологічну інфраструктуру, впроваджувати проєкти державно-приватного партнерства, розвивати підприємництво на основі кластерів, впроваджувати кооперацію з метою вирішення екологічних і проблем природокористування. А також поширювати екологічне просвітництво населення шляхом проведення освітніх програм у закладах дошкільної, шкільної та позашкільної освіти, освітньо-інформаційних кампаній серед дорослого населення тощо.

ВИСНОВКИ

У процесі написання магістерської кваліфікаційної роботи розкрито теоретичні підходи до розуміння змісту поняття «сталий розвиток», які переважно зосереджені на досягненні балансу між економічним зростанням, соціальним добробутом та екологічною стійкістю, і акцентують на потребі раціонального використання природних ресурсів, збереженні екологічної безпеки та забезпеченні високої якості життя громадян. Сталий розвиток можна досягти використовуючи на практиці безліч інструментів.

Визначимо, що сталий розвиток територій досягається через впровадження інтегрованих стратегій або стратегій сталого розвитку, положення яких спрямовані на підвищення соціально-економічного розвитку та раціональне використання природних ресурсів з урахуванням унікальних особливостей конкретного регіону та територіальної громади. Так, підвищити рівень життя населення можна шляхом подолання бідності, скорочення безробіття, формування середнього класу тощо, а гармонійний розвиток населених пунктів досягти долаючи їх депресивний стан, усуваючи екологічні проблеми, зменшуючи ризики соціальної напруги, міграції населення та інше.

Державна регіональна політика має гармонійно поєднувати загальнонаціональні та територіальні інтереси, зберігати культурні цінності й традиції тощо. Розроблена національна система цілей сталого розвитку заклала підґрунтя для планування розвитку територій, подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах, забезпечення високого рівня якісного життя та благополуччя теперішніх і майбутніх поколінь.

Проаналізовано стратегії сталого розвитку міст Біла Церква, Бурштин та Олександрія. Виявлено, що головним їх пріоритетом є встановлення балансу між економічною ефективністю, екологічною стабільністю та соціальним благополуччям. Для кожної згаданої складової визначено конкретні підсистеми, показники та сфери діяльності. Так, у Білій Церкві акцент зроблено на подоланні соціальної нерівності, економічній діяльності,

розумному місті, енергозбереженні, якості довкілля та раціональному використанні ресурсів, розвитку міської інфраструктури і зелених зон. У Бурштині – на підвищенні якості життя населення, рівному доступі до освіти, медицини, соціального захисту, культури та спорту, покращенні конкурентоспроможності, підтримці бізнесу та зайнятості, якості повітря, води, ефективному поводженню з відходами і створенні зелених зон. В Олександрії – на економічному зростанні, зайнятості, інвестиційній діяльності та інноваціях, подоланні нерівності, розвитку міської інфраструктури, сфер охорони здоров'я, культури й освіти, соціального захисту, а також на раціональному використанні природних ресурсів та управлінні відходами. Оцінюючи інфраструктурні рішення встановлено, що Біла Церква більше інвестує в технологічні рішення – «розумне місто», а Бурштин та Олександрія зосереджені на традиційній інфраструктурі.

Отже, міста Біла Церква, Бурштин та Олександрія демонструють комплексний підхід до сталого розвитку, адаптуючи свою стратегію до власних потреб, особливостей та пріоритетів, що дозволяє створити більш збалансовану й ефективну систему управління розвитком територій. Збалансований розвиток є запорукою досягнення високого рівня якості життя, екологічної безпеки й економічної стабільності. Кожне місто має потенціал для поліпшення за рахунок посилення інвестицій, модернізації інфраструктури та впровадження інноваційних технологій.

З'ясовано, що сучасні тенденції урбанізації та розвитку міст спрямовані на досягнення їх сталого розвитку, що полягає в гармонійному поєднанні соціальних, економічних та екологічних аспектів. Нова програма розвитку міст закріплює рівний доступ до життєво важливих ресурсів, залучення громадськості до прийняття управлінських рішень, ефективне планування та управління ризиками. В європейських країнах для забезпечення сталого розвитку впроваджуються концепції зеленої та циркулярної економік, які дозволяють знизити негативний вплив на навколишнє природне середовище, підвищити енергоефективність і зберегти природні ресурси для майбутніх

поколінь. Зелена економіка зосереджена на інвестуванні екопослуг, розвитку відновлюваної енергетики та зменшенні викидів вуглецю, а циркулярна економіка забезпечує закритий цикл використання ресурсів, зменшуючи відходи та забруднення довкілля. Тобто, створюються умови для розвитку екологічно дружніх виробництв і нові робочі місця, модернізується нормативно-правова база в сфері управління відходами, підвищується конкурентоспроможність національних економік.

Проаналізовані міста Амстердам, Гельсінкі, Глазго, Копенгаген і Стокгольм демонструють успішні ініціативи у сфері сталого розвитку, впровадженні вуглецево-нейтральних і циркулярних практик, модернізації інфраструктури, розвитку екологічного транспорту та енергозберігаючих технологій. Такі проекти є якісними прикладами застосування інноваційного підходу до міського планування, що сприяє покращенню якості життя мешканців і збереженню довкілля. Отже, сталий розвиток міст трансформує міські території, зменшуючи екологічне навантаження, підвищуючи економічну ефективність та забезпечуючи соціальне благополуччя.

Зауважимо, що недоліки публічного управління соціально-гуманітарною сферою катастрофічно позначаються на суспільному розвитку. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України спричинило масові вимушені переміщення населення як в середині країни, так і за кордон, дестабілізувало ринок праці та зайнятість, поглибила демографічну кризу, знизила ресурсну спроможність територіальних громад і суттєво загрожує національній безпеці країни. Існуюча ситуація потребує формування та реалізації більш ефективної соціально-гуманітарної політики, орієнтованої на врегулювання гострих соціальних проблем, у т.ч. міграційних процесів, здатної зберегти людський капітал як ключовий інтелектуальний і кадровий ресурс, здолати високу соціальну вразливість і економічну нестабільність.

Негайного вирішення також потребують наявні проблеми у сфері екологічної політики та природокористування, зокрема: погіршення якості атмосферного повітря, водних та інших ресурсів; неефективне поводження з

відходами; втрата біологічного різноманіття; деградація земель і ґрунтів; недостатнє врахування екологічних аспектів при прийнятті рішень на різних рівнях публічного управління, що призводить до конфліктів між приватними та суспільними інтересами; слабка інституційна спроможність, відсутність ефективного оцінювання, моніторингу та контролю; низький рівень екологічної свідомості населення. Ефективна екологічна політика на місцевому рівні – це сукупність заходів, стратегій і рішень, які впроваджуються органами місцевого самоврядування з метою забезпечення екологічної безпеки, збереження природних ресурсів і покращення якості життя населення. Тому, для подолання екологічних проблем необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на посилення дотримання норм екологічного законодавства, підвищення ефективності публічного управління природними ресурсами, розвиток екологічної освіти та залучення громадськості до процесів прийняття рішень на місцевому рівні.

Обґрунтовано, що для подолання існуючих проблем необхідно посилити інтеграцію цілей сталого розвитку у публічну політику через прийняття та реалізацію відповідних стратегічних документів, забезпечити належне фінансування, розвивати соціальний капітал, підвищувати інституційну спроможність і впроваджувати комплексний підхід до планування та реалізації публічної політики досягнення сталого розвитку територій. Для підвищення ефективності реалізації соціально-гуманітарної політики на місцевому рівні, доцільно використовувати такі сучасні інструменти: місцеві стратегії сталого розвитку; моніторинг, оцінювання та контроль за станом реалізації цілей сталого розвитку за чітко визначеними показниками, які дозволяють оцінити соціальний, економічний та екологічний впливи на розвиток території; використовувати інструменти партисипативного управління: бюджет участі, створення громадських рад, проведення публічних консультацій; підтримувати розвиток соціального підприємництва, державно-приватного партнерства, співпраці (міжтериторіальної, транскордонної, міжнародної, науково-дослідницької та іншої), використання цифрових

інструментів та інновацій, які дозволять мешканцям швидко отримувати інформацію про місцеві ініціативи, залишати відгуки та брати участь у голосуваннях щодо соціальних і гуманітарних проектів.

Застосування екологічних інструментів, таких як: законодавство, стандарти, податки та дозволи на забруднення спрямоване на зменшення негативного впливу людської діяльності на навколишнє природне середовище, підвищення відповідальності підприємств і забезпечення контролю за ефективним використанням природних ресурсів. Воєнні дії створили нові виклики для екологічної безпеки, що потребує адаптації стратегій і заходів екологічної політики на всіх рівнях публічного управління, а тому відбудова територіальних громад має проходити із застосуванням природоорієнтованих підходів. Тому, для покращення реалізації екологічної політики, зокрема на місцевому рівні потрібно: застосувати комплексний підхід до управління природними ресурсами з урахуванням екологічного стану конкретної території, її соціально-економічного потенціалу та потреб місцевого населення; інтегрувати екологічні аспекти в усі сектори економіки, активізувати міжнародне співробітництво в цій сфері; забезпечити на постійній основі прозоре залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень, посилити моніторинг і публічний контроль за станом довкілля і дотриманням представниками бізнесу і громадськістю екологічних норм; розробляти й фінансувати з різних джерел місцеві екологічні проекти, розвивати екологічну інфраструктуру, впроваджувати проекти державно-приватного партнерства, розвивати підприємництво на основі кластерів, впроваджувати кооперацію з метою вирішення екологічних і проблем природокористування. А також поширювати екологічне просвітництво населення шляхом проведення освітніх програм у закладах дошкільної, шкільної та позашкільної освіти, освітньо-інформаційних кампаній серед дорослого населення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакуліна Г. Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 18. С. 22-27.
2. Барський Ю. М., Поліщук В. Г. Фінансові інструменти стимулювання сталого розвитку регіону. *Зб. наук. пр. Луцького національного технічного університету*. 2010. Вип. 7(25), Ч. 4. С. 7-9.
3. Баюк М. І. Гуманітарна складова політики державної безпеки: поняття, принципи. *Університетські наукові записки*. 2018. № 65. С. 186-199.
4. Безпаленко О.В. Вектори соціальної політики для України в умовах викликів війни. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2022. № 4. С. 1-8.
5. Бичек М. О. Сучасні тенденції світового процесу урбанізації. *Вісник КНЕУ*. 2014. № 3. С. 88-114.
6. Бриль М. Стратегія – основа становлення та розвитку ОТГ. *Міське самоврядування*. 2018. № 5. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>
7. Бурик З. М. Трактуювання сутності понять: сталий розвиток, державне регулювання сталого розвитку. *Досягнення і проблеми сучасної економічної науки* : матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. економіч. спрямування (Тернопіль, 27.10.2017). Тернопіль, 2017. С. 11-14.
8. Васильєва Н. В., Приліпко С. М., Васильєва О. І., Шевченко Н. О. Пріоритетні напрями повоєнного екологічного відновлення як складової сталого розвитку українських територій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2024. № 1(15). С. 133-145. URL : [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1\(15\)-133-145](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2024-1(15)-133-145)
9. Васильєва Н. В., Приліпко С. М., Мухін В. М., Шевченко Н. О. Публічне управління розвитком лісового господарства та любительського рибальства як об'єктів туристично-рекреаційної сфери. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL : [10.32702/2307-2156-2020.12.3](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.12.3)
10. Васильєва Н. В., Васильєва О. І., Приліпко С. М. Публічне

управління сталим розвитком територій. *ЛОГОС*. 2020. № 2. С. 12-14.

11. Войналович І. Завдання соціально-гуманітарної політики збереження людського капіталу України в умовах війни. *Modeling the development of the economic systems*. С. 226-232

12. Гаєвський І. В. Екологічна політика держави: сутність, основні концепції та підходи. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2019. Т. 30(69), № 4. С. 42-46.

13. Горбатюк С. Концептуалізація моделі гуманітарної політики в Україні на сучасному етапі реформ. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2(55), ч. 1. С. 80-90.

14. Горбач Л. М. Екологічні інновації як визначальний елемент нової моделі природокористування. *Економіка природокористування і охорона довкілля*. 2013. С. 89-94.

15. Горбач Л. Перехід Європейського Союзу до зеленої економіки та виклики на шляху до кліматичної трансформації: регіональний вимір. *European perspective: міждисциплінарний дискурс у контексті сучасних викликів і можливостей* : зб. тез доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 29.02.2024). / заг. ред. та упорядк. : І. О. Цимбалюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 195-200.

16. Грибаускас Д. С., Дзяд О. В. Еко-інновації як спосіб побудови «зеленої» економіки в ЄС. *Регіональна економіка та управління*. 2018. № 4(22), грудень. С. 16-22.

17. Грицюк Т. І., Василенко Т. В. Стратегічні пріоритети розвитку «зеленої економіки» у країнах світу. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3081>

18. Дегтярьова І., Мельник О., Романченко Я. Економічні та фінансові інструменти забезпечення сталого регіонального розвитку: досвід ЄС. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2014. № 3(65). С. 18-27.

19. Еко-інноваційний виклик: шляхи до ресурсоефективної Європи, 2016: Еко-інноваційна обсерваторія за підтримки Європейської Комісії. URL : <http://www.eco-innovation.eu/index.php/reports>
20. Жадан Є. В. Регіональна екологічна політика: сучасний стан та виклики сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 513-515.
21. Іванов А. В. Соціальна і гуманітарна політика в Україні в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. № 2, Т. 34(73). С. 61-65.
22. Іванюк А. Т. Екологічна політика України: поняття та стан адаптації до екологічної політики ЄС. *Електронний репозитарій ДВНЗ «УжНУ»*. <https://dspace.uzhnu.edu.ua>
23. Коломицев А. О. Сталий розвиток економіки як умова подальшого зростання. *Institutional Repository National Mining University of Ukraine*. 2014. С. 125-127. URL : <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/148203/125-127.pdf>
24. Кривенко Л. В. Соціально-економічні інструменти забезпечення сталого розвитку. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 2. С. 33-37.
25. Кухленко О. В., Федоряк Р. М., Невмержицька С. М. Проблеми децентралізації влади у межах регіональної політики України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 2. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1028>
26. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посіб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 352 с.
27. Мацелюх Н. П., Поснова Т. В. Політики сталого розвитку міст і регіонів ЄС в умовах децентралізації: теоретико-методологічний аспект. *Modern Economics*. 2023. №38. С. 90-98.
28. Мельник О., Руда М. Циркулярна економіка: політика ЄС щодо сталого розвитку та конкурентоспроможності : ілюстрований конспект лекцій. URL : <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result->

[content/f4b18bb4-f3f2-4413-8207-](https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/U4SSCCollectionMethodologyforKPIsforSSC.rus.pdf)

[5e4e37da2e52/Circular_Economy_EU_ilustrative_handbook.pdf](https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/U4SSCCollectionMethodologyforKPIsforSSC.rus.pdf)

29. Методологія збору даних по ключових показниках ефективності для «розумних» сталих міст / UNECE, Європейська економічна комісія ООН. URL :

<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/U4SSCCollectionMethodologyforKPIsforSSC.rus.pdf>

30. Міста 2030: модернізуєся або вимирай / Український інститут майбутнього. URL :

<https://www.slideshare.net/ZubkoGennadiy/book2030cityinfuture>

31. Невмержицька С. М., Цалко Т. Р., Бреус С. В., Бондаренко С. М. Стратегічне планування розвитку територій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 3. URL :

http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/32.pdf

32. Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунегін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 9-13.

33. Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 686. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text>

34. Політика ЄС щодо зеленої економіки та інновацій : підручник / Ю. В. Орловська, В. С. Чала, А. В. Глущенко / під заг. ред. Ю. В. Орловської. Дніпро : ПДАБА. 2023. 193 с.

35. Порудєєва Т. В., Ткаченко М. О., Крамаренко А. Ю. Концепція сталого розвитку регіону. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 6(11). С. 356-259.

36. Присяжнюк С. В. Планування заходів з реалізації гуманітарної політики. *Політичне життя*. 2023. № 4. С. 71-76.

37. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

38. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

39. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001 (постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF#Text>

40. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>

41. Про Концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text>

42. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 р. № 1359-XIV *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>

43. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

44. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV (втратив чинність на підставі Закону № 2389-IX від

09.07.2022 р.) *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>

45. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80#Text>

46. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

47. Сергієнко Л. В. Екологічні наслідки урбанізації в системі загроз безпеці урбанізованим територіям. *Право та державне управління*. 2021. № 4. С. 147-158.

48. Сивицький В. С. Екологічна політика: сучасне розуміння і правова основа. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 825-828.

49. Соціально-економічна та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства / О. Пищуліна, В. Юрчишин, К. Маркевич, М. Міщенко, Д. Добровольський. Київ, 2022. 277 с.

50. Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі : кол. моногр. / М. Ф. Аверкіна, Н. М. Андрєєва, М. Д. Балджи, О. О. Веклич та ін. ; за наук. ред. проф. Є. В. Хлобистова. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 540 с.

51. Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі. Дискусії 2016 : кол. моногр. / В. М. Андерсон, М. Д. Балджи, В. І. Баркан та ін. ; за наук. ред. проф. Є. В. Хлобистова. Черкаси : Вид-ць Чабаненко Ю., 2016. 590 с.

52. Страпчук С. І. Сталий розвиток та циркулярна економіка: порівняння концепцій. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва*. 2020. № 4, Т. 1. С. 114-128.

53. Стратегія сталого «розумного» розвитку міста Біла Церква до 2032 року. URL : https://app.com.ua/wp-content/uploads/2020/06/STRATEGIYA_2032_BC.pdf

54. Стратегія сталого розвитку міста Бурштин до 2030 року. URL : https://appp.com.ua/wp-content/uploads/2020/06/Strategy_Burshtyn_18_09_final_1.pdf

55. Стратегія сталого розвитку міста Олександрії до 2030 року. URL : https://appp.com.ua/wp-content/uploads/2020/06/Strategy_final_3.pdf

56. Стрільчук В. А. Теоретичні підходи до визначення концепту «сталий розвиток» у праві: критичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 28-31.

57. Трофимова В. В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 8. С. 33-37.

58. Ханова О. В., Скібіна С. О. Сталый розвиток країн ЄС: методика й індикатори оцінювання. *Проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 20-32.

59. Хаустова В. Є., Омаров Ш. А. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1(35). С. 265-273.

60. Хом'як І. В. Сучасні підходи до управління сталим розвитком територіальних громад в умовах невизначеності. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 8(8). С. 559-570.

61. Чабанюк О. М., Лобода Н. О. Основні принципи концепції сталого розвитку. *Сталый розвиток країни в рамках європейської інтеграції* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Житомир, 07.11.2019). Житомир : «Житомирська політехніка», 2019. С. 64-65. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/64.pdf>

62. Шпортко А., Кірейцева Г. Становлення концепції сталого розвитку : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених ЖДТУ. 2014. URL : <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/1532>

63. Штиршов О. М., Жовнірчик Я. Ф., Коссе А. Є. Соціо-гуманітарна політика держави як основа сталогорозвитку: проблеми та перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 12. С. 218-223.

64. Яровенко Т. С., Дон О. Д., Федоров Г. А. Урбанізація та агломерація як сучасні світові процеси економічного розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 1(24). С. 38-45.

65. New Urban Agenda II. United Nations. 2017. URL : <http://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf>